Maurus Servius Honoratus,

senantik kommentator till *Aeneiden*

och hans metod,

jämförd med en modern filologs (R.D. Williams)

C-uppsats i latin, vt 2017, Lunds universitet
Natasja Hovén Rivnac

Handledare: Professor Arne Jönsson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING SIDAN

Inledande ord om Vergilius och hans Aeneid 3

Inledande ord om Servius och hans kommentarbok om *Aeneiden* 3

Syfte, metod, material och avgränsning 4

2. SERVIUSKOMMENTAREN ALLMÄNT OM VERKET

Receptionen av Vergilius och *Aeneiden* genom tiderna 7

Receptionen av Servius och Servius-kommentaren genom tiderna 7

”Die Serviusfrage” – om vilket manuskript som är Servius’ egna *commentarii* 8

Harvardeditionens betydelse 11

Ett verk tillhörande senantiken – en bro mellan antik och kristen kultur 11

3. UNDERVISNINGEN VID GRAMMATIKSKOLORNA

C. Suetonius Tranquillus och de första grammatikerna 11

Grammatikerskolorna som säten för den liberala undervisningen 12

Grammatikerns roll 14

Hur gick undervisningen till 15

Servius’ undervisning 17

Vem var Servius? 18

4. MODERNA ÖVERSÄTTARE OCH KOMMENTATORER AV VERGILIUS

John Dryden och andra kända översättare 20

R.D. Williams 21

5. JÄMFÖRELSE AV HUR SERVIUS OCH R.D. WILLIAMS KOMMENTERAR *AENEIDEN* 25

6. SAMMANFATTNING OCH SLUTSATS 50

7. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING 57

1. INLEDNING

Vergilius och *Aeneiden*

Vergilius (Publius Vergilius Maro, 70 – 19 f.Kr.) hade funderat i många år på att skriva ett episkt verk, ett som han först trodde skulle behandla kungarna i Alba Longa, men gav upp ”på grund av att namnen på dessa kungar inte lämpade sig för hexametern”[1]. Redan i Eklogerna finns en antydan om denna önskan, men Vergilius blev där tillrättavisad av Apollo som säger ”att det anstår en herde att låta sina får gå på bet och att sjunga en ’smal’ sång” (*pastorem, Tityre, pinguis pascere oportet ovis, deductum dicere carmen*).

Epos ansågs av romarna vara den högsta formen av diktning och den som ställde de största kraven på författaren. Och Vergilius skrev till slut ett sådant diktverk, ett stort nationellt epos, ett verk som har tjusat såväl sin samtid som all efterkommande tid. Vergilius lyckades skapa ett mästerverk som vi läser med behållning även i vår tid. Men utöver den fina poetiska kompositionen och det spännande innehållet är det något annat som fängslar. Det är Vergilius’ stil så full av ”*emphathetic, sympathetic and editorial elements*” [2] som gör att den moderna människan kan se honom som en samtida författare och tillgodogöra sig verket som om de 2000 åren emellan inte fanns. Denna dubbelt subjektiva stil som visar oss de olika personernas psykologi och hur denna konsekvent utvecklar sig är något nutidsmänniskan verkligen kan uppskatta.

Vergilius’ önskan var ju att göra en romersk motsvarighet till de grekiska *Iliaden* och *Odyséen* och ett stort nationellt epos. Genom Aeneas’ uppfattning att han hade ett uppdrag, att uppfylla det ödet och det som gudarnas vilja bestämt, skapade Vergilius dock en hjälte som betydligt skiljer sig från hjältarna hos Homeros och *Aeneiden*. Med sin beskrivning av den romerska historien som uttryck för ett folk som från allra första början strävar mot ett världsherravälde blev det något helt annat än Homeros verk som var begränsat till att vara en mycket spännande skildring av ett krig och en hjälte som tar lång tid på sig att komma hem. *Aeneiden* innehåller nämligen en ideologi och en filosofisk uppfattning av meningen med våra umbäranden och av människans villkor här på jorden.

Servius och hans kommentarer av *Aeneiden*

Maurus Servius Honoratus, (så kallad i manuskript från och med 800-talet, exakt födelse- och dödstal inte känt) var en lärd *grammaticus*, kommentator och lärare som levde under 300-talet e.Kr. i Rom och tros ha skrivit verket o. 410 efter att ha verkat i sitt yrke alltsedan unga år. Han är författaren av en mycket känd kommentar av Vergilius verk, *In tria Virgilii Opera Expositio* ofta kallat enbart *Commentarii Vergilii*, samt några kortare översikter, bl.a. över den grammatik som hans föregångare, den store Aelius Donatus, skrev. Med sina kommentarer ger han en mångfald inblickar i romersk kultur, förutom att han lär ut det som han anser vara grunderna i grammatik, prosodi och lingvistik. Noggrant och pedantiskt, som det anstår en god pedagog, går Servius ord för ord igenom texterna. På vägen lär han ut allt han vet, vilket

---

[1] R.D. Williams i kap. The Aeneid in The Augustan Age (*The Cambridge History of Classical Literature, Vol. II).*
[2] Otis, Brooks, *Virgil: A study in civilized poetry*, 1995.

inte är lite, om romerskt liv under antiken, andra romerska författare och den kultur de levde i. Dessa fakta om historia, religion och sedvänjor i antikens Rom skulle vi utan Servius' kommentar ha gått miste om, eftersom tidigare handskrifter av såväl många stora författare till vilka Servius hänvisar som andra tidigare kommentatorer i stor utsträckning gått oss förlorade. Samtidigt är Servius' kommentarer det enda liknande verk från tiden före Roms nedgång som bevarats intakt, vilket vittnar om hur betydelsefullt det ansetts vara.

Kommentarerna med sin rika mångfald har genom århundradena och fram till vår tid varit en källa att tacksamt ösa ur. Fram till renässansen läste man också hans verk som ett litterärt sådant [3] medan han i vår tid mest ger många impulser för forskning i olika aspekter av Vergilius verk. Vi finner nämligen ofta även i vår tid hänvisningar till Servius syn på saken.

Tidigare forskare i vår moderna tid var ofta kritiska till Servius, ringaktade kommentarerna för både innehåll och stil. Skälet tror jag var att man gjorde sig skyldig till det vanliga felet att betrakta en person från en annan tid med kriterier från vår egen. Då man frångår detta synsätt och ser Servius utifrån hans egen tid och egna förutsättningar, blir bilden en annan. Då förstår man att uppskatta hans dokument (unikt på grund av att det – till skillnad från eventuella andra liknande dokument – kommit oss i sin helhet) och blir nyfiken på såväl honom själv som person som den yrkeskategori han tillhör. Robert Kaster har i flera verk och artiklar[4] försökt klargöra dessa ämnen för oss och få oss att släppa det anakronistiska seende vi ofta gör oss skyldiga till när vi dömer andra tiders tänkande efter vår egen tids måttstock.

Trots den nedvärdering som vissa forskare gjort sig skyldiga till har många andra verk, förutom Kasters, skrivits om honom på ett inkännande och positivt sätt. Forskare har tagit sig an Servius under medeltiden[5] , Servius under renässansen[6], och Servius under s.k. modern tid (efter Upplysningen)[7]. Servius och hans föregångare Aelius Donatus är de ofrånkomliga mästarna bland de många Vergilius-kommentatorer. I nästan alla stora samlingsverk över Vergilius förekommer hans namn. Det går inte att komma förbi Servius i samband med studiet av Vergilius.

Kommentarerna är viktiga även ur en annan synvinkel, som ibland förbigås, nämligen att de kan tjäna till att fastställa texten vid en textkritisk granskning av *Aeneiden*, det vill säga fastställandet av en så riktig som möjlig utgåva.

Syfte, metod, material och avgränsning

Syftet med denna uppsats är att studera hur Vergilius' *Aeneid* behandlas av en kommentator under det senantika Rom och jämföra honom med en kommentator från vår egen tid. De resultat jag kommer till sammanfattar jag så i uppsatsens sista kapitel, Sammanfattning och slutsats.

---

[3] Wilson-Okamara, David, *Virgil in the Renaissance*, 2010.
[4] Kaster, Robert, ett flertal verk, han är den store experten, se litteraturlistan.
[5] Comparetti, Domenico, *Virgilio nel medio evo*, 1872, translated in 1895 but still a major work.
[6] Wilson-Okamura, David, 2010.
[7] Harvards team av framstående Vergilius- och Servius-forskare lett av Rand, samt Thilo, Ribeck, *et alii*.

Med Vergilius' litterära dokument som underlag ger Servius en traditionsenlig undervisning i latinsk grammatik och formlära och omtalar varje fall där Vergilius' bruk skiljer sig från det i Servius' tid bland elever och lärare vedertagna. Dessutom ger han värdefulla kommentarer om romersk historia, mytologi, religion, filosofi och geografi.

Som modern kommentator har jag valt R. Deryk Williams (1917-1986), ”*the foremost scholar of his generation*”, sin tids främste Vergiliuskännare. Hans lärobok *Virgil – Aeneid I-VI* visar på djup insikt i Vergilius' författarskap och stort intresse att göra detta begripligt för studenterna eller andra läsare i vår tid. Williams var professor i latin vid Reading University i England mellan åren 1945 - 1983.

Det finns många andra moderna och nyare kommentatorer jag hade kunnat välja, Peter Jones, Randall T. Ganiban, Ingo Gildenhard och andra, vilka kommentarer dock är mer elementära. Williams däremot har en nivå som kan uppskattas av universitetsstudenter i latin, och därför kanske kan betraktas som jämbördiga med åtminstone de lite äldre av Servius' elever. Dessa var visserligen yngre än dagens universitetsstudenter, men hade å andra sidan latinet som modersmål. Därför kan det kanske råda viss balans mellan de två grupperna av ”avnämare”. Williams säger sig vilja göra en koncis och kort kommentar, vilket borde passa att jämföra med Servius' telegrafiska stil.

Att Williams är en ytterst kunnig och väl påläst Vergilius-kännare förstår vi när vi tar del av såväl inledningen som de skarpa kommentarerna. Ofta visar professor Williams även stor vördnad för vår Servius och citerar honom ofta. I sitt förord ger han honom detta erkännande: ”*The commentary of Servius … is of the utmost importance in establishing the text as well as explaining it*” – Servius är alltså i Williams' ögon en tillförlitlig guide när det gäller hjälp till textkritik samt i fråga om exeges av *Aeneiden*.

Metoden jag använder är att översätta ett antal av Servius' kommentarer ur Aeneiden bok I och bok IV, *lemma* för *lemma* och jämföra dem med professor Williams' motsvarande kommentarer i hans *Virgil, Aeneid I-VI*, först publicerad 1972 men därefter utgiven i många upplagor. Jag översätter Servius' lemma men kommenterar bara Williams' eller återger en del av det i original, om det är särskilt intressant. Därefter kommenterar jag själv. Williams har inte alltid kommentar. Ibland måste jag för Servius del lägga till några ord inom parentes för att meningen ska bli fullständig. Alla parenteser är alltså ”övers.anm.”. Där som Servius av pedagogiska skäl ger exempel ur *Aeneiden* eller andra författare utan att ange provinensen, anger Harvardeditionen den, vilket jag kopierar.

Av kommentarerna till bok IV har vi en god översättning till engelska[8]. Den har varit mig till stöd när det gällde att göra mig hemmastadd med Servius' minst sagt svårtydda språk. Min studie omfattar endast ur-Servius (S), eftersom en studie av även den längre (DS) – även om även detta hade varit intressant – skulle blivit alltför omfattande för denna typ av uppsats.

[8] McDonough, Christopher Michael, *Servius commentary on book four of Virgil”s Aeneid*, 2004.

Vår tid äger ett mycket stort antal framstående Vergilius-forskare och flera av dessa nämner även Servius' kommentarer. Den stora mängd referensverk jag studerat har varit spännande läsning och jag är bara ledsen att tiden inte räckt till för att använda dem till en längre uppsats eller till en uppsats med en annan vinkling. Trots den obehagliga svårigheten att "hitta rätt" i ofta motsägande forskningsresultat, hoppas jag att jag, vid sidan om jämförelsen med Williams, kommer att kunna ge en början till bild av den fascinerande och till stor del obekanta personen Servius och dennes pedagogiska gärning och hur hans metod står sig i jämförelse med den mycket lärde och kunnige R.D. Williams som verkat i vår tid.

Samtidigt hoppas jag att kunna förmedla en viss kunskap om grammatikerns funktion i allmänhet och om undervisningsväsendet i senantikens Rom och dessförinnan. Det skilde sig nämligen inte nämnvärt alltsedan det infördes efter hellenistiskt mönster redan under 100-talet f.Kr. då den grekiska kulturen trängde in i det romerska väldet så som Horatius så träffande säger: *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*.[9] Denna översikt har många olika sidor, en av dem är den tid Servius lever i, där det antika Rom med sin rika kultur möter den kristna världen och så sakta upptas i den.

På grund av att det här rör sig om en C-uppsats har den som alla dylika en given avgränsning. Avgränsningen i mitt fall är att jag tyvärr endast kan behandla ett begränsat antal av Servius' respektive Williams' kommentarer till Bok I och Bok IV av *Aeneiden*. Jag hoppas dock att den i ämnet okunniga läsaren kan förmedlas en viss bild och ge inspiration till vidare studier i ämnet.

För de intresserade kan min litteraturlista slutligen kanske ge förslag till vidare läsning. Bland de framstående forskarnas verk kan jag bara nämna H.A. Marrous *A History of education in antiquity*, Alan Camerons *The last pagans of Rome*, Robert Kasters *Guardians of the language*, Arthur Stanley Pease's *Publi Vergili Maronis Aeneidos Liber Qvartus* (fastän från 1935 ett intressant verk där varje vers av *Aeneidens* fjärde bok kommenteras med rikhaltigt material) och även John Prentice Taylors sympatiska doktorsavhandling från 1917 (*The mythology of Vergil's Aeneid according to Servius*).

2. SERVIUSKOMMENTARERNA – ALLMÄNT OM VERKET

Receptionen av Vergilius och *Aeneiden* genom tiderna

Receptionen av Vergilius' verk och då naturligtvis främst av *Aeneiden* har växlat genom århundradena men verket har aldrig helt glömts bort. Från de första århundradenas stora appreciation (mera om detta nedan) genom medeltidens till viss del glömska, därefter återupptagen under renässansen i dennas förtjusning i den antika kulturen och genom Dante, för att under särskilt den tyska romantiken bli hånad som ett plagiat som alls inte kunde jämföras med det stora idealet Homeros Iliad och Odyssé. Med början i England och Frankrike (Tyskland lite senare) kom så en förståelse av Vergilius' storhet. Sainte-Beuve var

[9] Horatius, Epist. II.1.156. Egen övers. ung. "Det fjättrade Grekland erövrade sin barbariska besegrare och införde kulturen i det 'bondska' Latum." (hittade ingen svensk övers.).

t.ex. förtjust i framför allt formfulländningen: Sainte Beuve: ”*L’unité de ton et de couleur, de l’harmonie et de la convenance des parties entre elles, de la proportion, de ce goût soutenu, qui est ici un des signes de génie, parce qu’il tient au fond comme à la fleur de l’âme, et qu’on me laissera appeler une suprême delicatesse.”*[10]

Dylika positiva omdömen har sedan stått sig fram till vår tid och till och med tillväxt. År 1944 sade den store diktaren T.S. Eliot i ett tal[11] inför den nygrundade Virgil Society att *Aeneiden* är det enda verk som lever upp till samtliga kriterier för ett sant klassiskt verk med orden: *Our classic, the classic of all Europe, is Virgil*. Och Tennyson har denna beteckning: *Virgil, wielder of the stateliest measure, ever moulded by the lips of man.*[12] Alltså ett mästerverk som redan från början uppfattades som ett sådant. Och diktaren Propertius (cirka 57 – 15 f. Kr.) säger:

cedite Romani scriptores, cedite Grai!
nescio quid maius nascitur Iliade.[13]

Receptionen av Servius och Servius-kommentarerna genom tiderna

Synen på Servius och vad han bidragit till i fråga om forskning i Vergilius har skiftat under århundradenas lopp. Säkert är att han genast nådde uppskattning och att boken flitigt användes som hjälpmedel vid undervisningen. Vergilius verk nådde genast högsta beröm och fick status som läroböcker, samtidigt som många *commentarii* gav sig i kast med att kommentera dem. Dessa tidiga kommentarer har tyvärr alla gått förlorade och finns endast som fragment. Enda undantag är Servius’ kommentarer som vi har turen att äga intakta så som de var från början och som reproducerats i hundratals i i stort sett identiska manuskript genom århundradena fram till utgivningen. Det är detta slumpens verk som gör att vi ägnar Servius så stor uppmärksamhet, hade samma slump skänkt oss andra verk av samma art, hade vi inte behövt rikta skärpan i vårt intresse så ensidigt mot Servius.

I stället för att skatta oss lyckliga över att äga denna skatt, har vår tids reception alltsedan 1800-talet har varit en blandning av kritik och ibland motvillig beundran. Även om kommentarforskarna ibland förlöjligar Servius, så vänder de sig andra gånger ödmjukt till honom. I en besvärlig situation griper de ofta efter honom som ett halmstrå. De tar då upp hans “snusförnumstiga”, ibland briljanta exegeser till svårtydda passager i *Aeneiden*. De drar nytta av hans antikvariska utläggningar om äldre bruk hos romarna, om mytologi och backaniska fester. Detta gäller såväl R.D. Williams som Peter Jones och andra populära

---

[10] Sainte Beuve, *Causeries du lundi*, 1857. Övers. ung..: ”Färgens och tonens enhet, harmonin och de olika delarnas inbördes samstämmighet, proportionen, den goda smaken, som här är ett av tecknen på genialitet, eftersom han har den i grunden, som en själens blomma och som jag skulle vilja kalla för den största känslighet.”

[11] Eliot, T.S., återgivet i *What is a classic*, 1945.

[12] Tennyson, Lord Alfred, To Virgil from English Poetry III, The Harvard Classics, 1909-14. Övers. ung.: Vergilius, han som gjutit det ståtligaste versmått som någonsin en människas läppar format. Vad Tennyson dock menade var en avgränsning till att uppskatta just Vergilius’ hexameter och den förträffliga användning han lyckades göra av den, se förordet till Williams, 1972.

[13] Propertius II, xxxiv, 65, Björkesons övers.: Roms poeter ge plats! Ge plats, ni grekiska skalder, någonting stort växer fram, större än er Iliad.

författare av läroböcker för studenter, vilka kan sägas delvis följa de antika textböckernas metod.

De etymologiska förklaringarna har visserligen vår tids latinister svårt att smälta, de tillhör en annan tid, inte vår, men kanske även de kan anses intressanta som tecken på den tidens sätt att fundera över språkhistoriska ting – liksom vi kan uppskatta och med nyfiket intresse tillgodogöra oss vår egen Olaus Magni storstilade fabuleringar om vidunderliga fiskar och andra fantasidjur som vår tid aldrig skulle ta för realistiska.

”Die Serviusfrage” – om vilket manuskript som är Servius’ egna *commentarii*

Servius kommentarer till *Aeneiden* finns så som ovan sagts tillgängliga för oss i två versioner, en kortare och en längre. Man trodde länge att den kortare versionen är äkta och verkligen härstammar ur Servius’ penna (med början i Thilo, se nedan). Detta på grund av att vi har hundratals manuskript av den kortare i handskrifter alltifrån kort tid efter hans död och dessa bär hans namn (författad mellan o. 390 – 420) men endast några få av den utförligare. Beträffande den längre versionen har man haft huvudbry. Den går under namnet Servius Auctus (den utvidgade Servius) eller Servius Danielis eller Danielinis efter den franske 1600-talshumanisten Pierre Daniel som upptäckte ett dylikt längre manuskript och lät editera det. Av detta manuskript äger vi endast ett fåtal exemplar.

En utgåva (textutgivning av ett handskrivet manuskript) av Vergilius verk tillsammans med kommentarer av Servius utkom redan 1532 av den franske boktryckaren och redaktören Estienne (för övrigt känd bibelutgivare) och dessa sades vara “*ex antiquis exemplaribus suae integritati restituti*” (återskapade i sin helhet från de antika exemplaren). Emellertid utgavs den *längre* Serviuskommentaren i sin första utgåva år 1600 av ovannämnde franska humanist. Daniel trodde att detta var den ursprungliga Servius och att den kortare bara var ett sammandrag. Men år 1881 hävdar G. Thilo i förordet till sin edition[14] att den kortare var den riktiga Servius och att den längre var en kombination av Servius med senare tillägg tagna från samma källor som Servius själv. År 1911 kommer så K. Barwick och menar att DS kombinerar S och en annan fullständig kommentar som är tidigare än Servius.

E.K. Rand gick ännu längre (1916) och föreslog att den tidigare kommentaren kunde vara ”den store Donatus” verk, dvs. verk av Aelius Donatus som var Hieronymus’ lärare och som Servius ibland hämtar material ifrån (och ibland kritiserar). Numera är man dock ganska så säker på att den längre är skriven av en anonym kommentator. Den vi främst har att tacka för detta är Berkely-forskaren Charles E. Murgia, vars doktorsavhandling behandlade just Servius-kommentarens manuskripttradition. Hans sammanfattande analys[15] gav vid handen att ”kompilatorn” (ung. ”sammanställaren”), den okände man, kanske en munk, som är upphovsman till DS, måste ha haft ett manuskript med *Aeneiden* och Servius’ kommentarer i marginalen.. Han tror att kompilatorn i marginalen lade till andra kommentarer hämtade från olika källor som Probus, Asper och Aelius Donatus.

---

[14] Hagen, Hermann et Thilo, Georgius, *Servii grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii, vol. I et II (1881 och 1884)*(den s.k. Teubner-upplagan).

[15] Murgia, Charles E., On relations of the Manuscripts of Servius’s Commentary on the Aeneid, 1966.

J.F. Mountford beskriver det hela väl i en rescension av 1948 års Harvard-edition i *The Classical Review* som ger en översikt av frågan fram till detta år då *The Harvard Edition* av Servius kommentar kom ut.[16] Striden handlade om ifall det rörde sig om två olika manuskript eller om ett ursprungligt till vilket kompilatorn lagt till material som hämtade i andra källor. Aelius Donatus' kommentarer har i det stora hela gått förlorade (vi har bara kvar hans *Vita Vergiliae* och hans grammatikböcker *Ars Minor* och *Ars Maior*) så vi kan inte komma till definitiv säkerhet. Dock tror man numera, så som jag nämt här ovan, att det större manuskriptet författats av en anonym person, inte av den store Donatus, vilket var den ursprungliga förmodan.

I ett föredrag hållet i samband med *American Philological Association's* årsmöte i San Francisco år 2004 hävdade Murgia bestämt att DS är en *conflatation* (ung sammansmältning) och att det är möjligt att både S och det försvunna och endast "*conjuctered*" D fanns sida vid sida i marginalen till ett manuskript av Vergilius. Kompilatorn lägger ibland till bindeord *autem*, *vero*, *sane*, *ergo* och *vel*, gör andra smärre ändringar som ändrar personliga verb till opersonliga. Framför allt i början av en bok där Servius var särskilt ordrik, kortade kompilatorn ner Servius eller tog bort från dennes text, antagligen, säger Murgia, för att få plats med en kommentar ur D-manuskriptet.[17]

Det skulle ha varit en intressant uppgift att jämföra S och DS-manuskripten för att sålunda kanske få större klarhet i Aelius Donatus' försvunna manuskript, som man tror ligger till grunden för DS, och det kanske kommer att göras av någon nitisk forskare någon gång i framtiden. I en undersökning över vilka troper Servius tagit upp och förklarat i jämförelse med andra grammatiker har en äldre forskare[18] velat visa vad Servius själv skrivit och vad han hämtat från t.ex. Aelius Donatus. Det är inte längre så att man tror att Servius okritiskt införlivat allt material från den store Donatus. Vid noggrann granskning av Servius' *commentarii* ser man istället att denne ofta underlåtit att ta med Donatus' motstridiga uttydningar och därvid även utelämnat många av dennes "*older and more obscure*" referenser medan han å andra sidan lade till helt nya citat, nämligen från diktare efter Augustus' tid men även från Horatius.[19]

Servius var en nitisk lärare och hans behandling av Donatus "*reveals his choices as a teacher when abreviating, selecting (from) and criticizing Donatus*".[20] Servius utelämnar alltså det ur Donatus som inte är av vikt för en skolpojke att kunna, och behåller endast det som denne behöver för att kunna förstå den romerska antikens diktare och för att själv som vuxen kunna dikta på korrekt latin. [21]

---

[16] Mountford, J.F. The Classical Review, Vol. 62, No. 3/4 (Dec., 1948), sid. 137-139
[17] Murgia, Charles E., "Why is the APA/Harvard? Editing Servius", paper delievered at a conference in San Francisco, 2004.
[18] Moore, John Leverett, Servius on the Tropes and Figures of Vergil, 1891.
[19] Cameron, Alan, *The Last Pagans of Rome*, 2011.
[20] Övers. ung.: "avslöjar de val han gör i egenskap av lärare när han förkortar, väljer (bort) och kritiserar Donatus".
[21] Archibald, Elizabeth P., Learning Latin and Greek from Antiquity to the present, 2015.

Harvardeditionens betydelse

Harvard-universitetets utgåva, den s.k. Harvardeditionen[22], av Serviuskommentaren under framlidne professor Rands ledning, gör det möjligt att läsa de två versionerna tydligt bredvid varandra, vilket inte var fallet med den tidigare utgåvan[23] som av en del forskare dock anses vara förnämligare. Eftersom den tidigare utgivaren Thilo ansåg att den text som är utöver ursprungs-Servius helt enkelt är tillägg förpassade han dem till kursiv stil inuti S eller placerade den helt enkelt till en fotnot. Då Rand och andra kommit fram till gissningen att Servius Auctus inte endast innehåller tillägg till enkla Servius utan att kompilatorn även ibland tagit bort ur Servius eller ändrat något i Servius' text [24], gör detta Thilos tillvägagångssätt aningen otympligt om man vill lära känna DS-utgåvan på rätt sätt. Den metod Harvard-editionen använder sig av är istället att när båda versionerna är identiska låta hela materialet spridas över sidan. Är de däremot olika låter man DS ta plats på vänster sida och S på den högra. En kommentar som bara finns i DS låter man ta upp två tredjedelar på vänster sida och när den endast finns i S på samma sätt på höger sida. Dessutom innehåller den en utmärkt *apparatus*. För den som vill få en tydlig översikt även av kompilatorns verk och hur denne tagit ifrån eller lagt till ur S, är det alltså lämpligt att han eller hon använder sig av Harvardeditionen.

Ett verk tillhörande senantiken – en bro mellan antik och kristen kultur

Servius' tid var den övergångstid mellan antiken och den kristna tiden som numera benämns"senantiken", istället för att som tidigare kallas "äldre medeltid". Med den nya benämningen (myntad av Peter Brown[25], den store experten på senantiken) anses denna period omfatta åren 325 till 395 (tiden från det att kristendomen från och med kejsar Konstantin fick fotfäste till dess att romarriket splittrades upp i två delar, Västrom och Östrom). Servius tid är 400-talet, det romerska kejsardömets sista skälvande tid, där kristendomen så sakta håller på att ta över såväl statsmakten som enskilda romares själar men antika bruk och tankar fortfarande levde kvar i mycket hög grad. Att kristendomens inträde inte innebar ett abrupt slut på antiken utan att denna tidsålder befann sig i en smältdegel där mycket av antikens kultur levde kvar och befruktade den spirande kristna kulturen vet vi från intressanta forskningar där Peter Brown för vår anglosachsiska kultursfär kanske är den främste representanten.

Under senantiken skulle det latinska språket så sakta upplösas och inte längre vara ett av en hel nation talat och skrivet språk. Det befann sig i ett hav av folkspråk, säger Kaster. Ja, detta var sannerligen ett hav, ett hav där det simmade kelter, germaner, berber, araber, judar och italiska släktingar som alla vid sina försök att tala härskarnas språk utsatte det för förändringar som så småningom skulle bli de romanska språken, sådana som vi känner dem idag. I sin

---

[22] E.K. Rand et alia, *Servianorum in Vergilii Carmina commentariorum editionis Harvardianae Volumen II, quod in Aeneidos Libros I et II explanationes continet, 1946.*

[23] Hagen, Hermann et Thilo, Georgius, *Servii grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii, vol. I et II(1881 och 1884)*(den s.k. Teubner-upplagan).

[24] Murgia, Charles E., 2004.

[25] Brown, Peter, *The making of Late Antiquity*, Harvard University Press, 1976 och andra liknande verk.

uppskattade redogörelse för ”Late Latin” med samma namn sätter Einar Löfstedt den tid då språket började förändras till o. år 200 men ger det flera hundra år att så sakta närma sig de romanska språken, vilken förändring var allra långsammast i Italien, säger han.[26]

Av detta märker vi då och då spår även hos Servius. Men hans eget språk är det klassiska latinet och hans uppdrag i livet är att bibringa eleverna detta latin. I hans grammatikskola sker undervisningen så som den alltid gjorts, men kanske den särskilda noggrannhet och som det tycks ovanligt stora lidelsen för sin yrkesroll är ett utslag av medvetenheten om den omvälvande tid han lever i.

Ett definitivt slut på antiken innebar dock Västroms fall år 476. I efterhand skulle man kunna tro att detta sammanbrott på något sätt ”låg i luften” och att man därför om man var lärare eller grammatiker ville hasta att sätta på pränt sina kommentarer till den antika litteraturens mästerverk, för att på så sätt bidra till att detta guldålderns latin skulle bevaras rent till eftervärlden. Det som var ett alldeles säkert hot var i alla fall kristendomen, som man förstod skulle kunna komma att innebära att rejält brott mot den existerande kulturen och göra att det antika arvet riskerade att hamna i glömskans mörker. Och bråttom var det, för år 393 lät kejsare Theodosius såväl förbjuda de hedniska spelen som stänga de antika helgedomarna. Antikens glansfyllda tid var oåterkalleligen slut men tack vare alla de skriftliga vittnesbörden från den tiden är den alltjämt närvarande inför våra ögon och fantasi.

3. UNDERVISNINGEN VID GRAMMATIKSKOLORNA

C. Suetonius Tranquillus och de första grammatikerna

För att förstå Servius och sätta honom in i hans tradition är det viktigt att känna till lite om grammatikerskolorna. I historikern Gaius Suetonius Tranquillus’ (75-160 e.Kr.) verk *De Viris Illustribus* behandlas ett stort antal skribenter, allt från poeter, talare, historiker, filosofer till grammatiker. Vi har bara kvar en del, *De Grammaticis et Rhetoribus*, och det är där vi kan lästa om de första grammatikerna och retorikerna (vilket till att börja med var ett och samma yrke). Tack vare Suetonius lär vi känna en hel rad av dessa de allra första “*grammatici et rhetorici*” och Urban Swahn har i en C-uppsats noga beskrivit dessa med Suetonius’ verk som främsta källa. Suetonius gör en lista på 24 sådana män och bland dem finner vi Epirota, Hyginus, Probus och Asper med flera. Det är framför allt i denne historikers verk som vi kan läsa om dessa de första grammatikerna. Suetonius har kritiserats för att inte vara en seriös historiker utan en som hellre berättar en god anekdot än ger läsaren prov på äkta källforskning. Dock har vi Suetonius att tacka för en rikedom av information och för romarna var han en källa som hjälpte dem att utveckla sin litterära och retoriska konst[27].

[26] Löfstedt, Einar, Late Latin, 1959 (konstigt nog finns boken endast i den engelska översättningen på våra bibliotek).
[27] Kaster, Robert A., *C. Suetonius Tranquillus: De Grammaticis et Rhetoribus*, 1995.

Grammatikerskolorna som säten för den fria undervisningen

Under en tidsrymd av fyrtio år lyckades det för olika författare att skapa en litterär samling jämförbar med vad grekerna tidigare hade skapat.[28] Denna *mästerverkens epok*, som vi benämner guldåldern, omfattar de största namnen, Vergilius, Horatius, Propertius, Tibullus och Ovidius samt många andra vars manuskript gått helt eller delvis förlorade. Romarna var med rätta stolta över en sådan skatt och det var naturligt att de önskade bevara den med hjälp av särskilda lärare och dessas skolor. Till detta bidrog att man för att nå höga poster inom samhället måste ha den bildning som endast kunde införskaffas i ”*scholae liberales*”, först i grammatik- och sedan retorikskolan. Dessa skolor var alltså utmärkta institutioner för detta ändamål och utgjorde samtidigt en stabiliserande faktor för samhället.

Som så mycket annat av det vi finner i det antika Roms kulturliv, kom även disciplinen med grammatikerskolorna från Grekland. Redan långt före Augustus’ tid hade romarna blivit sig varse att det stora litterära arvet måste bevaras för eftervärlden och alltså undervisas i noggrant och ordentligt. Efter det första införandet av greken Krates från Mallos (100-talet f.Kr.) blev det alltså nödvändigt att liksom i Grekland låta särskilda lärare – vilka under det första århundradet ofta var slavar eller frigivna slavar – ta hand om undervisning utifrån det dessa själva kunde i ämnet. Undervisningen skedde i de burgna romarnas egna hem. Så småningom började dock skolor för t. Efter 100-talet började grammatikerna att grunda egna grammatikerskoloa som spreds över hela Italien.[29]

Grammatikerskolan följde på *ludus litterarius* där den allra första mest elementära läs- och skrivundervisningen ägde rum för de allra yngsta barnen under en *magister ludi*. De första grammatiklärarna som ju ofta var grekiska slavar undervisade i såväl latinsk och grekisk grammatik som i retorik. På så sätt undervisades romarna ”av bättre familj” att hantera sitt eget språk. En ytterligare aspekt var att den klassiska litteraturen som användes som läromedel var avsedd att väcka och styrka deras moraliska uppfattning och känslor för fosterlandet.

Av de första romerska grammatikerna, även före Vergilius’ tid, var det flera som skrev språkliga kommentarer där man förklarade stil och grammatik. De första böckerna var rena textböcker och saknade kommentarer. Och var de författare själva kunde de ta avsnitt ur sina egna verk som åskådningsmaterial. Även *Aeneiden* användes först ”i sin råa form” (utan kommentarer).

Senare – ungefär vid Augustus tid – kom undervisningen även att omfatta analys och genomgång av litteratur. Vid den tiden blev det just Vergilius verk och framför allt *Aeneiden* man ägnade sin omsorg. Vi vet genom Suetonius att Quintus Caecilius Epirota, en frigiven slav, år 25 f.Kr. började undervisa om ”Vergilius och andra nya diktare”.[30] Alltsedan *Aeneiden* gjorde sitt inträde förstod man nämligen att detta verk var något alldeles exceptionellt. Känd är även historien hos Suetonius om hur Augustus bönade och bad att

[28] Conte, G.B., *Latin literature, A history*, 1994.
[29] Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus* redigerad av Robert Kaster, 1995.
[30] Suetonius, *op.cit.*

Vergilius skulle läsa ett stycke ur det verk han påbörjat och som skulle handla om Roms historia i poetisk och episk form Men det skulle dröja ända till år 26 f.Kr. (bönen riktades till honom 3 år tidigare)[31] förrän Vergilius skulle läsa ur den 6:e boken inför en förbluffad skara betående av Augustus och hans familj.

Textbearbetningen bestod av *emendatio* (bearbetning av texten till läsbart skick), *praelectio* (högläsning), *enarratio* (förklaring av ordets former och versens innehåll), samt *crisis* (bedömning av texten enligt vad den kunde lära i fråga om moralisk hållning). Andra ämnen som mytologi, filosofi, historia och geografi undervisades det i i samband med själva texten men var av underordnad betydelse. Det viktiga var att behärska latinet i tal och skrift samt att av de stora namnen bland de latinska författarna bibringas god vandel och goda seder.

I Robert Kaster har skrivit mycket utförligt om grammatikernas tillvaro under de första fyra århundradena i Rom. Undervisningen i grammatikskolorna anses av en del forskare ha varit riktad till *pueri*, dvs. 7-8-åriga pojkar (medan andra tror att de var äldre, ung. 11 år)[32]. Det är lätt att komma till hans slutsats när vi ser till de många elementära kommentarerna. Då och då stöter vi emellertid på en annan typ av kommentar av mera avancerat slag. Dessa kommentarer måste då ha avsett att vända sig till äldre elever och ibland även till kolleger bland *grammatici*, andra lärare som han själv som kunde ha nytta av hans lärdom. Slutsatsen måste alltså bli att eleverna var blandade i såväl åldrar som kunskapsnivå.

Grammatikskolorna skulle alltså värna om det klassiska latinet och se till att det inte utarmades eller utsattes för fördärv av omkringliggande faror av vilka kristendomen var en. Man ansåg nämligen att det förfärliga, nästintill talspråk, som förekom i de första bibelöversättningarna till latin var något vederstyggligt. Detta är lustigt för oss nutida människor att tänka på som så vördar vår Bibel, och särskilt evangeliernas som vi tycker klara och fina språk. En annan fara var naturligtvis det talspråk som mer och mer började utbreda sig bland ”*vulgus*” i gemen.

När eleven bibringats tillräckligt mycken lärdom i fråga om det latinska språket var det dags för dem som ansåg sig lämpliga genom börd, begåvning eller båda delarna, att inneha höga positioner inom samhället att förflyttas till retorikskolan. Där var läraren en retor och efter fullgjord undervisning var den unge mannen redo att träda ut i det offentliga livet och inta en plats där.

Grammatikerns roll

Kaster förklarar väl grammatikerns viktiga roll som utbildare av den romerska elitens barn och visar hur denna roll kvarstod oförändrad från mitten av 200-talet till mitten av 500-talet, ja i stort sett även från Quintilianus’ tid (se nedan). Han skulle vara en *custos* (väktare). I Kasters bok *Guardians of the language* sägs denne *custo*s ha som uppgift att slå vakt om ”de

[31] Donatus enl. Otis, Brooks, 1995.

[32] Kaster, Robert A., *Guardians of Language*, *The Grammarian and Society in Late Antiquity*, Berkely CA, 1988.

lingvistiska, geografiska och sociala gränserna för eliten i Rom". Dessutom skulle han *protect the language against corruption preserve its coherence and act as agent of control*.[33]

Att skydda språket mot de yttre korroderande krafterna var särskilt viktigt under trehundratalet och början av 400-talet, då Servius verkade, efter ett 200-tal fyllt av anarki och kriser. Under Servius' tid och strax dessförinnan stabiliserade sig kejsardömet nämligen på nytt i ett sista krafttag före sin inre och yttre upplösning. Samtidigt var grammatikerns, och detta var väl hans "börda" enligt Kaster, sociala status mycket lågt. Han umgicks i en samhällsklass som utmärkte sig för rikedom, hög status och vältalighet men hade samtidigt en befattning som saknade dessa egenskaper (utom vältalighet får man dock förmoda) och hörde alltså inte till den. Detta gjorde att han befann sig i ett ingenmansland mellan *vulgus* (det vanliga folket) och eliten (som han inte kunde tillhöra). Han var ofta lärdare än elitens representanter, vars barn han var satt att undervisa för att dessa i sin tur skulle bli samhällets främsta, men åtnjöt varken elitens ekonomiska eller samhälleliga status.

När en pojke av god familj började i grammatikskolan var detta det första steget i hans vuxna liv, bort från familjen. Det var här som han med lärarens trogna hjälp skulle formas till en medlem av eliten. Den allmänna utbildning han skulle få var till skillnad från vår tids enbart litterär och hade tre mål: att lära sig ett korrekt latin, att ha kännedom om ett litet antal klassiska texter och att lära sig använda detta språk i tal och skrift. Grammatikern lärde ut rätt uttal, formlära, versmått och de olika satsdelarna. Redan Quintilianus säger att undervisningen bör bestå i *recte loquendi scientiam et poetarum enarrationem,*[34] varav den andra delen består i att grammatikern klargör stående frågor, förklarar saker som innebär kunskap om det förflutna (*historias*) och uttyder dikterna (jag citerar hela stycket för dess färgs skull):

> *(non enim vox illa praeceptoris ut cena minus pluribus sufficit, sed ut sol universis idem lucis calorisque largitur): grammaticus quoque si de loquendi ratione disserat, si quaestiones explicet, historias exponat, poemata enarret, tot illa discent quot audient.*[35]

Däremot förekom ingen träning alls i syntax, eftersom denna inte fanns för latinets del förrän o. år 500 när grammatikern Priscianus införde den i sin *Institutiones grammaticae* efter mönster av grekerna Herodianus och Apollonius.

---

[33] Kaster, Robert A., 1988. (Övers. ung. han skulle skydda språket mot förvanskning, bevara dess sammanhang och utöva kontrollantens roll.)

[34] Quintilianus, Marcus Fabius, *Institutio Oratoria* 1.4.2 ("Att lära sig tala latin väl och uttyda poeterna").

[35] Quintilianus, idem, I.2.4 (Med lärarens ord är det ju inte som med en måltid som räcker sämre till för flera; liksom solen sprider de frikostigt ljus och värme över alla.) Och det gäller även grammatikern. Om han talar om språkläran, förklarar svårigheter, utlägger historieskrivarnas berättelser eller tolkar dikter, då kommer alla hans åhörare att lära sig detta.) Ur *Den fulländade talaren* av Quintilianus, övers. Bengt Ellenberger.

Kaster yttrar sig ibland dock i ganska förklenande ordalag om de flesta grammatikerna och har inte mycket till övers för deras bildning eller integritet. Två grammatiker sätter han dock över de andra och det är Pompejus[36] och Servius.

Hur gick undervisningen till

Och hur undervisades det då i dessa grammatikerskolor? Den eminente franske historikern och kännaren av tidig kristendom Henri Marrou (1904-1977) har skrivit det mest övergripande verket om undervisningen i Rom och Grekland under antiken och vi kan lära oss mycket om ämnet där.[37] Trots att verket skrevs så tidigt som 1948 ger det oss den hittills översiktligaste bilden av den undervisning som Servius blev arvtagare till. Liksom så mycket annat i antikens Rom ärvdes även undervisningsväsendet från Hellas. Efter att ha beskrivit den grekiska kulturen under den hellenistiska tiden och dess klassiska undervisning inleder han det första kapitlet av del 3 av boken med att först säga att romarna var ett ”bondfolk” som aldrig helt gick ifrån sitt ursprung (och att den romerska kardinaldygden ”*virtu*s” byggde på just det faktum att man var en stads-stat (*city-state*))[38] säger han så i kapitel 4 om de romerska skolorna att han egentligen inte behöver skriva det, för i allt följer dessa det hellenistiska system man ärvt. Detta betyder i stort det jag hämtat ur andra källor men eftersom det är så tydligt vill jag gärna följa honom här. Han säger att de tre stadierna i skolundervisningen är: 1. primärskola (primary school) där pojkarna är sju år gammal och läraren kallas *magister ludi*, 2. grammatikskolan där pojkarna är mellan 11 och 15 år, och slutligen, efter att ha fullgjort den utbildning grammatikskolan hade att ge (och när den unge mannen började ikläda sig togan som visade att han lämnat barndomen bakom sig) kunde eleven så förflyttas till en skola ledd av en retor. Undervisningen av retorik var till för de unga män ur den högsta samhällsklassen som var ämnade att göra karriär inom *Cursus honorum.*

För att beskriva den romerska undervisningen har Marrou även många hänvisningar till Quintilianus, som fast han levde före Servius (o 35-95 e.Kr.) kan sägas beskriva undervisningen i stort sett så som den ännu var under Servius’ tid. Quintilianus: *Et finitae quidem sunt partes duae, quas haec professio pollicetur, id est ratio loquendi et enarratio auctorum, quarum illam methodicem hanc historicen vocunt*.[39]

För övrigt bestod undervisningen i de romerska skolorna av *trivium*, det vill säga grammatik, retorik och dialektik, det var de tre grundläggande undervisningsformerna (av de sju fria konsternas, *septem artes liberales*). Och den första, grammatik, var språkets själva struktur. Man följde den metod som uppstod i Grekland redan under hellenistisk tid där man fann det nödvändigt att tidigt uttolka Homeros’ stora verk.[40]

---

[36] Sextus Pompeius Festus var en lexikograf och grammatiker som levde i slutet av 100-talet. Han bearbetade Marcus Verrius Flaccus’ ordbok *De verborum significatu*.
[37] Marrou H.I. *Histoire de l’éducation dans l’Antiquité*, Paris, Le seuil, 1948. Översatt av George Lamb, 1956.
[38] Så sent som under Augustus säger poeten Horatius: *Dulce et decorum est pro patria mori*, dvs. man hyllar de kollektiva idealen.
[39] Quintilianus I,9,1. Övers. ung. Nu har jag avslutat två av de avsnitt vilka lärarna i litteratur erbjuder, nämligen konsten att tala korrekt och utläggning av författarna, det förra kallas *methodice*, det senare *historice*.
[40] Nettleship, H., ”*The ancient commentators on Virgil*”, London 1881.

Den till en del elementära stilen i Servius kommentarer beskriver Robert Kaster så här: *The commentary remaining at the level suitable for pueri as Servius makes his way word by word, line by line, through the text, remarking on punctuation, meter, uncertain reading, myths or other Realia and especially on the languageIn line-by-line and word-by-word progress through the text, the poet's language was explained and used as a tool to confirm the grammarian's rules.* [41]

Skolplikt fanns inte utan skolan kunde uppta alla pojkar vars föräldrar ville betala för undervisning och eleverna var en blandning av ålder och bakgrund. För de unga var det viktigt att genom studiet av det nationella eposet lära sig så mycket om Roms ärorika historia samt mytologi som möjligt, och på samma gång bli instruerade i knepiga frågor om rent språkliga ting, morfologi. När Servius gör längre utläggningar (*exegeses*) inom litteratur, historia och religion på basis av en fullständig faktabank kan detta kanske förutom för de mest recepetiva av skolgossarna vara ämnat för "*grammatici and other lovers of Rome*"[42].

Servius' metod var en metod som alltsedan det första århundradet f.Kr. praktiserats i Rom efter grekisk förebild. Om vi begraktar en kommentarbok som Servius' ser vi att lärarens metod var att noga gå igenom studiematerialet *lemma* för *lemma* (*lemma* = ett eller flera sammanhängande ord i texten). Därvid gjorde denne de förklaringar som han ansåg krävdes för att förklara svåra partier. Till formen kan man säga att läraren framlägger ett probem (*quaestio*) till vilket han därefter föreslår olika lösningar. Läraren bestämmer inte vilken lösning som är den riktiga utan låter varje elev bestämma vilken lösning som tilltalar honom bäst. Utmärkande för undervisningen var att läraren snarare ville förklara och försöka eliminera svårigheter i ett enskilt *lemma* än att sätta in det i ett större sammanhang.[43] Detta är ett undervisningssätt som har ärvts av Servius och fortfarande till viss del används av moderna kommentatorer, dock inte av Williams.

Undervisningen byggde på skatten av romersk litteratur som förutom att ge gott material till själva språkundervisningen även ansågs ge grunden till karaktärens daning. Genom att läsa, memorisera och analysera stor litteratur och tillägna sig de stora diktarnas verk (dikt ansågs förnämligare i detta avseende än prosa..) byggde skolpojken upp en skatt av goda exempel som han kunde utnyttja under hela livet.[44] Detta var mycket viktigt eftersom det romerska samhället byggde på en god medborgaranda där medborgarna inte skulle ha egen fördel för ögonen utan finnas till och verka för det allmännas och statens bästa. Detta var enligt Marrou ett arv från Roms allra första tid (se ovan).

---

[41] Kaster, Robert, 1988.
[42] Taylor, John Prentice, 1917 (vilken forskare skriver ömsint inkännade om Servius' metod, ett sådant affektivt sätt är tyvärr inte längre modernt.)
[43] Fowler, Dan, i kapitlet *The Virgil commentary to Servius* i *The Cambridge Companion to Virgil*, ed. Charles Martindale, 1997.
[44] Wheelock, Frederic, *Quintilian as Educator*, 1974.

Servius' undervisning

I det stora hela kan vi anta att Servius' undervisning liknande den som andra lärare i grammatikerskolorna tillhandahöll. Men det fanns naturligtvis stora skillnader: 1. han var mycket lärdare, ja den lärdaste i sin generation enligt Macrobius i Saturnalia och 2. den ende i sin generation som satte på pränt sina kommentarer till ett stort verk. Han var alltså den mest kvalificerade av alla *grammatici* av sin tid och detta måste ha satt spår i undervisningen. Att märka är att Servius uppfattade sin roll som preskriptiv, han lär ut korrekt latin till sina elever och avstår inte från att mästra den store mästaren. Detta gör han genom att varna eleven vad Vergilius "skulle ha sagt" (*debuit dicere*), dvs. det var detta eleven skulle lägga på minnet som det korrekta bruket. Redan i början av första bokens fjärde *lemma* (se detta lemma i sin helhet här nedan i kommentaren till I.4) hittar vi en sådan kritik av de äldre författarna och där Servius varnar för att använda dessa bruk i elevernas eget tal. Servius' användning av presens i verben *formamus, ponimus, dicimus* föreskriver han även här vad eleven *bör* säga. Servius anser sig själv vara "*arbiter of the language*"[45]och bestämmer alltså i första hand själv om ett ords betydelse, endast i andra hand "*as a last resort*" hänvisar han till andra auktoriteter.

Servius har tillägnat sig allt som finns att veta under hans tid av de främsta romerska författarna från guld- såväl från silveråldern. Även den grekiska litteraturen känner han till så som en romersk grammatiker anses kunna den, men inte så mycket mer.[46] Framför allt är han lärare, och lär inte ut sådant som eleven inte har någon nytta av i sitt blivande dagliga liv som romersk medborgare av den högre klassen, till vilket inte hör mera komplicerade språkliga frågor i det grekiska språket. Han tar ofta exempel från litteraturen för att förklara ett exegetiskt problem. Härvid bör vi märka att Servius aldrig lägger sig i hur ett intrikat problem ska uppfattas. Han refererar till olika liknande exempel ur litteraturen men ger ingen förtur för något av dessa.

Servius är känd för att lägga stor vikt vid etymologiska förklaringar, och dessa har som sagt irriterat en del nutida forskare. Ja, det är sant att han var en "*verborum naturae conscium*".[47] Men att hänvisa till etymologi var inget negativt utan hade en lång tradition bakom sig med början hos Livius' samtida, polyhistorn Varro, som tog det som sin uppgift att utröna bakgrunden till många latinska ord och gjorde detta för att komma Roms historiska ursprung närmre. Det var modernt att använda sig av etymologi som ett instrument för analys, då man även kunde komma till filosofiska insikter. Så gjorde till exempel nyplatonikerna och detta (om man tror på tesen att Servius hade nyplatonska böjelser) kan detta ha varit skälet till att han sammanlänkade den romerska guden Inuus till den grekiska guden Pan. Hans etymologier går ofta ut på att förklara hur folk och länder fått sina namn och han hittar många – för oss lustiga och osannolika men ändå rörande på något sätt – ord med liknande bokstäver och detta ledde till etymologier som för honom och andra under hans tid nog var helt plausibla (t.ex. *DUCIT AMAZONIDUM…. Sane Amazones dictae sunt vel quod simul vivant sine viris, quasi*

[45] Kaster, 1988.
[46] Archibald, 2015.
[47] Sat. 6.9.3. Övers. ung. "Expert i etymologi".

ἅμα ζῶσαι, *vel quod unam mammam exustam habeant, quasi* ἄνευ μαζοῦ.) [48] På samma sätt säger han att Apollo kommer av det grekiska verbet ἀπόλλυμι (att förstöra). Servius använder sig av etymologi för att förklara ord som annars vore svårförståeliga och anser sig därmed göra Vergilius text mera transparent. Alltså uttryck för pedagogisk nit. Även geografiska namn vill Servius förklara genom att bryta upp dem i delar som vi kan förstå del för del. Denna typ av etymologi sätter människor i vår tid inte någon tilltro till, den passar inte vår tid, även om den passade Servius' egen.

Förutom sin förtjusning i etymologi är Servius även mycket glad i mytologi och har bråttom att förklara Vergilius' användning av gudarna och ger till elevernas fromma en utförlig beskrivning av var och en av såväl de större som de mindre gudarna när dessa kommer upp i Aenidens handling. John Prentice Taylor (se nedan) ger oss en översikt av detta i sin *The mythology of Vergil's Aeneid according to Servius*. Där nämner han t.ex. att när Servius med formeln "*fingitur*" eller "*ideo fingitur quod*" anger att något är påhittat och använder den ofta om dessa fabler vilka Taylor anser finns med för att symbolisera fysiska fenomen.[49] Så t.ex. i kommentaren till Aen. VIII.389: *ACCEPIT SOLITAM FLAMMAM vel quasi maritus; vel adludit ad rem naturalem: namque ideo Vulcanus maritus fingitur Veneris, quod Venerium officium non nisi calore consistit, unde est frigidus in Venerem senior*.

Metaforer är ett populärt ämne i vår tid. Beträffande Servius' förklaring av dem så anges de av honom inte under en särskild kategori så som Quintilianus gör[50] eller med termen *metafora* utan han nämner dem under termen *translatio* eller med någon form av verbet *transferre*. Beträffande andra stilfigurer nämner han med namn endast *hypallage*, *metonymia*, *synechdoche*, *systole*, *hystero proteron* och *aphaeresis*. Vilket dock inte betyder att han inte känner igen bilderna som sådana och inte kommenterar dem.[51]

Vem var Servius?

Servius är den grammatiker från antiken vars verk är kändast, utförligast och mest sofistikerat. Och samtidigt är han som person så okänd. För att få reda på något om honom räcker det inte med att hänvisa till Macrobius' beskrivning som är fiktiv och kan ge oss en skev bild (se nedan). Servius' personlighet måste vaskas fram ur hans kommentarer. Då kan vi komma till resultat som John Prentice Taylor gjorde i den bok som var hans doktorsavhandling och numera är en klassiker. Taylor beskriver den grundsyn han tycker sig finna hos Servius: "*His religion was a loving attachment to old paganism, now under the ban and almost passed away*." [52] Hängivenhet och iver att lära ut det som han med sin stora lärdom visste är något vi själva kan ana oss till i kommentarerna. Vi kan också se att den hängivne Servius högaktade

---

[48] Komm. till Aeneiden I 490. Övers. ung. "Han kallar dem antagligen amazoner eftersom de lever utan män, liksom i ἅμα ζῶσαι (utan män) eller eftersom de bränt det ena bröstet, liksom i ἄνευ μαζοῦ (utan ett bröst)."

[49] Prentice Taylor, John, *The mythology of Vergil's Aeneid according to Servius*, doktorsavhandling New York University, 1917.

[50] Quintilianus, 8.6.9.

[51] Leverett Moore, John, "Servius on the Tropes and Figures of Vergil", 1891.

[52] Prentice Taylor, 1917.

Vergilius och alltid tog dennes parti om det skulle kunna råda tvivel i texten om dennes renlärighet och lojala syn på gudarna och på sitt land och på tron på mening med dess turbulenta historia. Beträffande Vergilius' språkliga behandling, tog han sig däremot ofta före att rätta mästaren för ännu viktigare än lojaliteten mot och aktningen för Vergilius var uppdraget att undervisa gossarna i korrekt latin.

Servius var framför allt lärare och *grammaticus*. De kommentarer han skrev ner (och som han var den ende i sin generation av grammatiker att göra) var på samma gång den undervisning han förmedlade. En del tror sig utläsa av kommentarerna att Servius var nyplatoniker och bygger det på vissa av hans mytologiska förklaringar. Men för övrigt är och förblir Servius oss en gåta. Många har försökt att göra sig en bild av honom genom Macrobius' verk *Saturnalia*[53]. Det är emellertid inte ett dokumentärt verk, säger Kaster[54] . Macrobius gör av Servius det som passar hans egna intentioner.

Alan Cameron i sin omfångsrika (876 sidor) bok *The Last Pagans of Rome*[55] har bakom sig många år av studier i övergången mellan den hedniska och den kristna kulturen i senantiken och vederlägger mycket av det man hittills trott om denna tid (detta gör även Peter Brown). Cameron anser att Macrobius var kristen, men hade ett eget, privat, icke-religiöst intresse av den hedniska kulturen och därför skrev detta verk där han låter personer, sedan länge avlidna men som representerar denna kultur, mötas och samtala med varandra. Macrobius avsikt är alltså inte att göra en dokumentär beskrivning utan skriver en fiktiv berättelse om något som intresserar honom själv. I verkligheten höll den hedniska kulturen på att dö ut, det fanns inga starka motsättningar mellan kristet och hedniskt, utan de hedniska bruken dog så sakta ut, och den romerska eliten upptog de kristna tankarna utan att göra mycket väsen av saken. Det var inte heller, som man kan förledas att tro, så att den romerska eliten tillbringade det mesta av sin tid med läsning av den stora klassiska litteraturen. Denna litteratur införlivades i stället av dessa – inte för att de bekände sig till de mytologiska gudarna längre (i vilken mån de någonsin gjort det får andra forskare utröna) utan betraktade mästerverken mera så som vi gör idag, som god sekulär litteratur som man njöt av även om man var kristen till sin tro.

I *Saturnalia* har vi alltså den fiktive Servius som deltar i ett *colloquium* hos den romerske aristokraten och hedningen Praetextatus under den stora romerska högtiden Saturnalia, som här antas äga rum den 17 december år 382. Verket är framför allt en lärobok i form av en diskussion mellan de eminenta gästerna Flavianus, Symmachus och andra. Eftersom samtalet kretsar runt Vergilius och *Aeneiden* stötts och blötts ur olika aspekter, passar ju Servius väl in där. Eftersom Macrobius är mycket kritisk mot grammatikerna i allmänhet, betyder det faktum att han har just Servius med här, att han ger en bild av Servius grammatikern som genom att idealisera honom alltför mycket skiljer honom från det som Servius måste ha varit i verkligheten.

Servius måste emellertid ha varit en grammatiker bland andra och delat dessas "svåra lott" att umgås med samhällets elit men inte tillhöra den. Macrobius har honom också att diskutera

---

[53] Macrobius, Ambrosius Theodosius, *Saturnalia*, troligen o. 430 e.Kr.
[54] Kaster, Robert, *Macrobius and Servius: Verecundia and the Grammarian's function*, 1980.
[55] Cameron, Alan, *The Last Pagans of Rome*, Oxford University Press, 2011.

några ordformer med den obildade Avienus och att där uttrycka en förkärlek för arkaiska uttryck. Detta kan dock varje kännare av Servius' kommentarer se är helt fel eftersom Servius, och det redan i I:4 där han varnar för att använda ett sådant uttryck, och "tillrättavisar" Vergilius för det (Vergilius *debuit dicere* osv.). Servius' metod är ju att vara normativ, att ge föreskrifter för hur det bör vara, när Vergilius använder något som *antichi* använde.

Macrobius har valt Servius som person i sitt verk på grund av att han var sin tids lärdaste Vergiliuskännare. Den roll han ålagts i Saturnalia är att förklara särskilt svåra passager i *Aeneiden*. När Macrobius säger att Servius var *iuxta doctrina mirabilis et amabilis verecundia*,[56] vill vi dock gärna tro att detta har viss sanningshalt. Och Macrobius beskrivning gör att vi inte tror Servius om att vara en *Orbilius*, en dvs. en om är *plagosus* dvs. frikostig med stryk, som den urbild av latinläraren även i vår tid, som stackars Horatius hade som barn. En sådan lärare tror vi inte Servius om att vara. Det som framkommer i kommentarerna är istället en hängiven pedagog, mån om elevernas instruktion. Han hade dessutom en passion, ja kanske även en religion. Det anses av många – men ämnet är svårtytt – att Servius var nyplatoniker och alltså bekände sig till den emanistiska förklaringen av världen och att vi kan finna spår av detta i hans mytologiska förklaringar. Vad vi däremot säkert förstår är att hans kärlek till det antika Rom med dess oändliga rikedom på kultur var autentisk och stor.

.

4. MODERNA ÖVERSÄTTARE OCH KOMMENTATORER AV VERGILIUS

John Dryden och andra kända översättare

Ibland (ofta) sammanfaller dessa två benämningar på yrkesverksamhet för dem som ägnar sig åt Vergilius. Här ska först nämnas de främsta översättarna i modern tid.

John Dryden, C. Day Lewis, Rolfe Humphries and Robert Fitzgerald, Edward McCrorie, Robert Fagles, vår egen Ingvar Björkeson med flera, med flera. Översättarna är många av och jag ska bara ge ett litet prov på den äldsta och en av de yngsta av dessa:

John Dryden, den stora 1600-talspoeten, som trots det långa tidsintervallet till vår tid överglänser de flesta, översätter de fyra första versraderna så här:

Arms, and the man I sing, who – forced by fate,
And haughty Juno's unrelenting hate,
Expelled and exiled, left the Trojan shore.
Long labors, both by sea and land, he bore.

Och här en av de senaste, gjord av Robert Fagles (1934-2008), förtjänstfull översättare och professor i litteraturvetenskap vid Princeton University (som översatte Iliaden, Odyséen och slutligen *Aeneiden* 2006).

Wars, and a man I sing – an exile driven onby Fate,
he was the first to flee the coast of Troy,

[56] Ung. "Likaså beundransvärd för sin lärdom och intagande med sin blygsamhet" (Sat.1.2.15).

destined to reach Lavinian shores and Italian soil.
yet many blows he took on land and sea from the gods above…[57]

Och Edward McCroire är en annan av de senaste (1990). En instruktiv *youtube* finns där vi kan lyssna på hans tankar om Homeros poesi, om vikten av ta hänsyn till metriken och överföra den så gott det går till engelska, men aldrig göra den till ”plain prose”[58]. För som roman betraktad anser han *Aeneiden* vara ganska tråkig. Det är metriken och det noggranna utmejslandet som gör *Aeneiden* till ett ojämförligt mästerverk, anser han.

Så här lyder de fyra första raderna i hans översättning:

My song is of war and of the first man from a Trojan
coast to arrive in Italy, forced by Fate to Lavinian
shore: the power of Gods repeatedly tossed him
on land and sea.

Vad beträffar översättning av Servius, så har jag hittills endast funnit EN enda sådan av en hel bok, nämligen Christopher M. McDonoughs[59] av kommentaren till den fjärde boken, som han och hans medarbetare valde eftersom de anser att berättelsen om Dido äger särskilt intresse för människor av idag (sic… ligger något i det … dramatiken, spänningen, romantiken, en sammanhängande berättelse, allt det vi är vana vid i en modern bästsäljare..). Det finns även vissa partier av Servius’ kommentarer översatta i Ziolkowskis och Putnams översiktliga bok om de första femtonhundra åren av eftermäle till Vergilus verk.[60]

R. D. Williams

Vid valet av den moderna kommentatorn tvekade jag först bland det stora utbudet men valde till sist den lite äldre R.D. Williams (1917-1986), professor mellan 1945 och 1983 vid det för sina lärda forskare inom humaniora välkända University of Reading med stora namn som Fordyce, Semple och Dudley. Williams kom att bli en av de största Vergilius-forskarna (”*the foremost Virgilian scholar of his generation*”)[61] och förgrundsfigur i den år 1943 grundade *The Virgil Society*.[62] Hans textbok *Virgil – Aeneid I-VI* av många anses den i sitt slag (hjälp åt nutida studenter i latin) som förmedlar den djupaste insikten i Vergilius författarskap. I sitt förord säger Williams att han önskar vara ”kortfattad och koncis utan att utelämna något” och i detta liknar han ju dessutom Servius som anses ha en telegrafisk stil men var noga med att ta upp allt som kunde vålla eleverna problem.

[57] Att översätta ”arma” med ”krig” är just något som Servius kommenterar.
[58] https://www.youtube.com/watch?v=7yfnRuAESac
[59] McDonough, Christopher Michael, *op.cit.*, 2004.
[60] Ziolkowski, J. och Putnam, M., *The Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years* (Yale 2008).
[61] *Pentekontaetia of the Virgil Society*, 1943 – 1993.
[62] Den förste ordföranden för The Virgil Society var för övrigt T.S. Elliot.

Williams har även skrivit en en mycket djupgående bok, The Aeneid. Den är en faktabok, inte en kommentar, och vänder sig till intresserade icke-latin-kunniga som av någon anledning är intresserade av Vergilius och dennes författarskap

5. SJÄLVA UPPGIFTEN: JÄMFÖRELSE AV HUR SERVIUS OCH WILLIAMS KOMMENTERAR *AENEIDEN*

Servius och hans kommentarer har behandlats i många verk och i samband med alla olika tidsskeden: Servius under senantiken, Servius under medeltiden[1] , Servius under renässansen[2], och Servius under s.k. modern tid (efter Upplysningen)[3]. Var och en epok har sin eller sina främsta auktoritet(er) och andra som följer efter och ekar sina kommentarer i fotspåren av denne Servius som har förblivit den store mästaren bland Vergilius-kommentatorer fram till vår tid.

Vergilius verk, särskilt *Aeneiden*, anses som bland de svåraste litterära texter vi kan finna i latinet. Till detta bidrar såväl den fria ordplaceringen som latinets särart, t.ex. att subjektet till finita verb inte behöver sättas ut (och Servius sätter aldrig ut pronomena i nominativ). *Est* kan alltså betyda såväl hon, han eller det är.[63]

Servius' språk skiljer sig mycket från Ciceros, Caesars och de andra litterära storheterna skönskrift med dera flödiga lättförståeliga (sic!) språk, av vilka det dessutom till latinstudentens hjälp finns så många översättningar till diverse språk. Kör man fast hos Servius har man (förutom bok IV) ingenstans att vända sig utom till portalen Perseus där man hänvisas till en ordbok där det anges med procenttal hur andra har tytt ordet i fråga. Ett högt procenttal visar på att ett förslag till betydelse kan vara mera trolig än en med lägre procenttal.

Servius' stil är telegrafisk, nästan stenografisk, vill inte vara vacker och skönlitterär utan endast kort och koncist förklara, eventuellt menad som stöd för den egna och andra grammatikers undervisning. Hans honnörsord är det som den tidens *grammaticus* oftast berömmer sig av, nämligen *diligentia et verecundia*. I sin viktiga uppsats om *erecundia* och grammatikerns uppgift[64] säger Robert Kaster att *diligentia* kan vi översätta med ”flit och omsorg” och *verecundia* är en viktig egenskap, ungefär ”försynt anspråkslöshet”, att inte förhäva sig men noggrant framställa den *questio* som behöver förklaras. Och det gör Servius, en mängd intressanta upplysningar strömmar emot oss när vi tar itu med läsningen. Men lätt är det inte, och kanske därför vi inte har någon översättning av en hel bok ännu (utom som sagt av Bok IV).

Ett första intryck av Servius är att denne i bok I verkar vara ännu mera ”ordglad” än han är i de efterföljande böckerna. En förklaring skulle kunna vara att Servius i den första boken var

[63] Efter det att texten i början vållade mig stora svårigheter, lättade det plötsligt. När jag började släppa det krampaktigt spända, det som kom sig av att jag som latinstudent var osäker på mig själv, och såg till innehållet och det som logiskt borde stå där, började jag förstå. Är detta knepet när man översätter latin? Att tillåta sig en lättsam intutitiv läsning och först därefter kontrollera det hela genom att se till att den grammatiska strukturen hänger med.

[64] Kaster, Robert, *Macrobius and Servius, Verecundia and the Grammarian's function*, 1980.

ännu mera ivrig att förklara, hyste väldiga ambitioner **o**ch det därför blir en del kommentarer som vi kan tycka inte är helt relevanta. Men det kan ju även vändas på resonemanget och sägas att han ger hela sin själ i början och så småningom tar det lugnare och trappar ner en aning, vilket ger oss ett magrare utbyte. Eftersom han dock är såväl *diligens* som *verecundius*, delger han rakt igenom inte bara *Aeneiden* utan alla Vergilius verk av sin lärdom med stort allvar och nit.

Beträffande Williams' kommentar är den av ett annat slag. Han inskriver sig i en annan tradition. Det är naturligtvis inte bara århundradena som skiljer de båda åt. Båda läser Vergilius' Aeneid, men läser den ur olika synvinklar. I Sammanfattning och slutsats kommer jag att redogöra för mina egna slutsatser, framvaskade ur materialet. Det råder lite slagsida åt Servius' håll i uppsatsen, vilket är att beklaga, det är nog tyvärr så att Servius är den som mest upptagit mitt intresse men jag anser det även nyttigt och intressant att jämföra honom med en modern Vergilius-kännares syn på verket, en kommentator som lever i en annan tidsålder och som verkar i en annan tradition.

I sina kommentarer använder Williams sig ofta av Servius' kommentarer när han kommer till ett extra svårförståeligt ställe. Men i hur hög grad skiljer för övrigt sig deras metoder och övergripande syn på sitt "kommentatorarbete"? Vi kan inte döma att det ena eller andra sättet skulle vara mer eller mindre förtjänstfullt. Det vi kan göra är att lägga fram fakta klart och koncist, utan de värdeomdömen som moderna människor så ofta tillåter sig att ge på äldre tiders kulturyttringar. För att förstå Servius utifrån dennes egna förutsättningar kan vi kanske instämma i det som Henri Marrou (eminent fransk historiker och kännare av tidig kristendom (1904-1977)) säger om hur Servius läser Vergilius: "*He reads Virgil not as one might look out over a vast landscape but as one might admire a necklace of pearls, passing them through one's fngers, examining one after the other for its own beauty's sake.*"[65] Och så tillägger han: "*Yes, and it is this obsessive ackumulation of details that makes Servius such a valuable source for us*."[66]

Alla översättningar som följer här, även (och särskilt) av Vergilius-lemmata, är mina egna. För kommentarerna till bok IV har jag haft vägledning av den goda översättning som McDonoughs *et alia* gjort.[67] För bok I finns ingen sådan vägledning att få. När något behöver förtydligas i min översättning av Servius sätter jag det inom parentes liksom när jag ger en egen personlig kommentar. Latinska (och engelska) texten kursiveras och den svenska inte. När ord särskilt framhäves tas kursiveringen bort från det (de) latinska ordet (orden) och sätts inom anföringstecken för det (de) svenska.

AENEIDEN, BOK I

Vergilius låter oss redan i de första verserna få veta vad eposet handlar om (om vi kan förstå de poetiska bilderna). Vi får veta vilka gudar som är involverade, lära känna gudinnan Junos ilska, ödets obevekliga makt och hur svårt uppdraget som Aeneas har att genomföra kommer

[65] Marrou, Henri, *op.cit.* 1948.
[66] Idem.
[67] McDonough, Christopher M. et alia, op.cit.

att bli. Därefter förs vi in i en handling som redan pågått en tid (och om vilken vi får veta först i bok 2 och 3). Vi kommer in i handlingen när seglatsen redan varat en lång sträcka och man är nära att uppnå sitt mål, Latium. Men nu sätter gudinnan Juno käppar i hjulet. Skeppen förliser på grund av en storm som Juno har beordrat av Neptunus. Aeneas och hans män räddas dock och sköljs upp på en okänd strand som visar sig ligga nära drottning Didos stad, Carthago. Bok I slutar med att trojanerna förs till Didos hov och av Dido blir inbjudna till ett praktfullt gästabud.

Servius har först ett långt förord. Jag tar bara upp de första raderna**:**

Servius: *In exponendis auctoribus haec consideranda sunt: poetae vita, titulus operis, qualitas carminis, scribentis intentio, numerus librorum, ordo librorum, explanatio. Vergilii haec vita est. patre Vergilio matre Magia fuit; civis Mantuanus, quae civitas est Venetiae. diversis in locis operam litteris dedit; nam et Cremonae et Mediolani et Neapoli studuit. adeo autem verecundissimus fuit, ut ex moribus cognomen acceperit; nam dictus est Parthenias. omni vita probatus uno tantum morbo laborabat; nam inpatiens libidinis fuit. primum ab hoc distichon factum est in Ballistam latronem* Monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus: Nocte die tutum carpe viator iter. *Scripsit etiam septem sive octo libros hos*:

Översättning: När det gäller att förklara författarna måste vi ha hänsyn till följande: poetens liv, verkens titlar, dikternas genre, författarens intention, antalet böcker, den ordning de skrevs i, deras uttydning. Vergilius liv var det följande: Hans far hette Vergilius, modern Magia. Han var medborgare i Mantua som är en stad i Venetien. Han ägnade sig åt de sköna konsterna i olika ställen. Ty han studerade både i Cremona, Milano ch Neapel. Han var så anspråkslös att hans uppträdande ledde till ett tillnamn. Ty han kallades för ”jungfrulig” (dvs. rättfärdig). Han var under hela livet rättskaffens och led endast av en last. Ty han var otålig i fråga om sin sexuella lust. Först av allt skapade han ett distichon om tjuven Ballista: ”Under denna stenhög är Ballista begravd. Pilgrim, gå säkert (alt. du kan gå säker) både dag och natt.”
Han skrev även följande sju eller åtta böcker: osv.

Williams börjar bok I med en *Introductory note* där han först beskriver de intertextuella dragen i verket, allt somVergilius hämtat från Homeros. Därefter går han vidare och beskriver *the non-Odyssean element*, det faktum att hjälten äger ett uppdrag, *the mission to bring peace and civilisation to all men*. Det är en ny slags hjälte, *of an unheroic type*, en mänsklig sådan som lyder under mänskliga svagheter men försöker övervinna dessa och utföra det som ödet och Jupiter vill av honom. Men vi som läsare är aldrig säkra på om han ska lyckas.Williams ber oss att lägga märke till hur Vergilius beskriver gudarna, Juno, Aelius, Neptunus, vilka Vergilius låter oss se i en underlig mystisk och romantisk dager vilket bidrar till läsningens spänning. Ett citat från Horatius: *dis te minorem quod geris, imperas*[68] utgör ännu en intertextuell hänvisning.Williams gör därefter ett kort sammandrag av verserna 1-33.

> **Min kommentar:** De två förorden skiljer sig mycket från varandra. Servius gör en kort biografi över Vergilius och berättar sedan om Aeneidens tillkomst och att

[68] Övers. ung. Du härskar eftersom du uppför dig mindre än gudarna.

Vergilius beordade att den skulle brännas vilket dock Augustus förbjöd. Förordet är kortfattat och biografiskt, inga egna åsikter anges. Williams analyserar innehållet på ett mera sofistikerat sätt, kommer med uttydningar av vad verket betyder och hur det skiljer sig från sina homeriska förebilder. Intressant om Juno att hon *represents the forces of hostile circumstances* (t.ex. den viktiga stormen), vilket gör att uppdraget Aeneas fått är näst intill omöjligt att utföra: *tantae molis erat Romanam condere gentem*.[69] Det är utmärkt för oss som läsare av *Aeneiden* att få innehållet före själva kommentaterna. Servius skriver (och talar) däremot för sina unga elever i själva klassrummet vid den dagliga genomgången av *Aeneiden* och sammandrag av hela innehållet eller uttydningar av det är därför inget som han gör här.

1. Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris

ARMA *multi varie disserunt cur ab armis Vergilius coeperit; omnes tamen inania sentire manifestum est, cum eum constet aliunde sumpsisse principium. Sicut in premissa eiusdem vita monstratum est. Per* arma *autem* bellum *significat, et est tropus metonymia. nam arma quibus in bello utimor pro* bello *posuit, sicut toga qua in pace utimor pro* pace *ponitur, ut Cicero* (De officiis I 22) cedant arma togae*, id est,* bellum paci.

et **ARMA VIRUMQUE** *figura usitata est, ut non eo ordine respondeamus quo proposuimus; nam prius de erroribus Aeneae dicit, post de bello; hac autem figura etiam in prosa utimur. sic Cicero in Verrinis* nam sine ullo sumptu nostro coriis, tunicis frumentoque suppeditato maximos exercitus nostros vestivit, aluit, armavit.

ARMA. Många utlägger på olika sätt varför Vergilius började med detta ord, men det är uppenbart att de tänker oriktigt, eftersom det står klart att han hade hämtat sin början från annat håll, såsom visats i hans bifogade levnadsteckning. Med ordet ARMA betecknar han nämligen ”krig”, och det är den trop som kallas metonymi. Han kan nämligen i stället för ”krig” sätta in de vapen vi brukar i krig, liksom vi i stället för ”fred” sätter in den toga vi använder i fredstid, som hos Cicero ”må vapnen vika för togan”, dvs. kriget för freden.

Och **VAPNEN OCH MANNEN** är en retorisk figur som används, fastän det inte var i denna ordning som vi framställde det hela. Vergilius talar ju först om Aeneas’ irrfärder och därefter om kriget. Denna figur använder vi även i prosa. Sålunda Cicero i sitt tal mot Verro: *Utan någon kostnad för oss försåg han våra ansenliga härar med läder, tunikor och rikligt ned spannmål – han höll dem med kläder, kost och vapen*.

Williams kommentar: Williams säger att *arma*, det första ordet, som anger att krig är diktens huvudsakliga ämne, utmanar oss att jämföra med Iliaden. Genom hela Aeneiden placerar Vergilius *his Roman theme in tension with the heroic world of Homer*. Med det andra ordet hänvisas läsaren till *Odyssén*, där det handlar om mannen och hans irrfäder tills han når sin hamn. Homeros börjar ju detta diktverk så: ”Sjung Musa om mannen som…”. Genom hela *Aeneiden* bevarar Vergilius spänningen mellan sitt romerska ämne och Homeros värld fylld

[69] Ung. ”Så stor möda innebar det att grunda det romerska folket.”

av hjältar. Aeneas blir tvungen att lämna hjältevärlden och gå in i den andra världen (där han är en stackars människa som utstår många öden och äventyr, precis som Odysseus gör i *Odysséen*).

> **Min kommentar:** Servius anser det viktiga vara att poängtera att verket börjar med det olycksbådande ordet *Arma*. Och varför kommer det först, när det i logikens namn borde komma efter *virum*. Uttrycket vapnen och mannen är en bild som Vergilius använder här fast den inte motsvarar det den beskriver, eftersom mannen kom före kriget, säger han. Han förklarar att det är en placering av orden som man inte väntar sig (det vi kallar för *hyperbaton*, även om han inte nämner termen, Servius nämner bara ett fåtal av de inom retoriken vanliga termerna, se ovan). Alltså en mycket elementär förklaring och som styrker antagandet att Servius i första hand skrev sina kommentarer för eleverna – pojkarna – i sin egen grammatikskola (den skola man tror att han hade).[70] Se dock min diskussion i avsnittet ”För vem skrev Servius” ovan.
>
> I sin sobra och nedbantade förklaring av ordet ARMA VIRUMQUE verkar Williams ha tagit intryck av Servius och faktiskt nämner han honom ofta i hela sin kommentar av de 6 första böckerna. Att jämföra med Homeros verk är naturligtvis riktigt att påminna om. Vergilius har haft Homeros’ två verk inför ögonen när han skapade *Aeneiden*.

VIRUM *quem non dicit, sed circumstantiis ostendit Aenean.*

MANNEN: Han säger inte vem det är, men genom omständigheterna visar han (att det är) Aeneas.

CANO: *Cano polysemus sermo est. tria enim significat. aliquando* laudo*, ut* (VII 698) regemque canebant*, aliquando divino, ut* (VI 76) ipsa canas oro*, aliquando* canto*, ut hoc loco. nam proprie* canto *significat, quia cantanda sunt carmina*. **TROIAE** *Troia regio est Asiae, Ilium Civitas Troiae; plerumque tamen usurpant poetae et pro civitate vel regionem vel provinciam ponunt, ut Iuvenalis* et flammis Asiam ferroque cadentem (Sat.10.266).

JAG SJUNGER *Cano* är ett mångtydigt ord. Ty det betyder tre saker: ibland ”jag lovprisar något”, såsom i ”och lovprisade kungen”, ibland ”till något gudomligt” som i ”sjung själv, jag ber”. Ibland betyder det *canto* (jag sjunger) så som här. Ty det betyder faktiskt ”sjunga”, eftersom dikterna ska sjungas fram.

TROJAS: Troja är en region i Asien. Ilium är Trojas huvudstad. Och ofta använder diktarna likväl (de båda) orden för såväl stad som region eller provins, såsom Juvenalis i *Asien som störtar samman i flammor och järn* (dvs. eld och svärd).

> **Min kommentar**: Servius ger en elementär förklaring av några ord och gör dem överskådliga genom att ge några litterära exempel.

---

[70] Kaster, Robert A., 1988.

.

QUI PRIMUS *Quaerunt multi cur Aeneam primum ad Italian venisse dixerit, cum paulo post dicat Antenorem ante adventum Aeneae fundasse civiatem. constat quidem, sed habita temporum ratione perite Vergilius dixit. namque illo tempore quo Aeneas ad Italian venit finis erat Italiae usque ad Rubiconem fluvium; cuius rei miminit Lucanous* et Gallica certus limes ab Ausoniis disterminat arva colonis, *unde apparet Antenorem non ad Italiam venisse, sed ad Galliam Cisalpinam, in qua Venetia est. postea vero promotis usque ad Alpes Italiae finibus novitas creativt errorem. plerique tamen quaestionem hanc volunt ex sequentibus solvi, ut videatur ob hoc addidisse Vergilius* ad Lavina litora, *ne significaret Antenorem. Melior tamen est superior expositio.*

SOM FÖRST Många frågar sig varför han säger att Aeneas kommit först till Italien, eftersom han kort därefter säger att Antenor hade grundat en stad före Aeneas ankomst. Det är emellertid känt att Vergilius sade att Italien var bebott sedan tideräkningens början. Ty under den tid då Aeneas kom till Italien hade Italien gräns ända fram till floden Rubicon. Lucanos påminner sig detta när han säger ”och enligt Ausonius delas Gallien av säkra gränser från böndernas åkrar”. Av detta framgår att Antenor inte kom till Italien utan till Gallia Cisalpina där Venetien ligger. Men därefter skapade nyheten ett misstag eftersom detta troddes vara delar av Italien som sträckte sig upp till Alperna. Åtskillia önskar att denna fråga avgörs av de ord som följer, så att det framgår att Vergilius tillade ”till Lavinias strand” för att det inte skulle betyda Antenor. Men definitionen (som ges) här ovan är bättre.

Williams: Ingen kommentar, men Jones (som förklarar det mesta) säger att *primus* även kan betyda ”*earliest in respect of some action*” (han stöder detta genom ordbokscitat[71]), nämligen handlingen att grunda Rom. (Jag anger inte i fortsättningen någon kommentar från Jones.)

> **Min kommentar**: Servius försvarar och säger att Vergilius kan ha rätt när han säger att Aeneas var först, trots att det längre fram säges att Antenor tidigare hade grundat en stad. (Bok I 242, *Antenor potuit, mediis elapsus Achivis illyricos penetrare sinus atque intima tutus regna liburnorum et fontem superare timavi unde per ora novem vasto cum murmure montis it mare proruptum et pelago premit arva sonanti.)* När Antenor undsluppit ur achivernas mitt tog han sin tillfykt in i illyriernas vikar, djupt in i liberiernas rike trängde han oskadd in.
>
> I en skrift från1837 berättar Dr. John Henry om en resa han företagit i trakten dit Antenor sägs ha tagit sin tillflykt från Troja och där denne Dr. Henry hade Vergilius som ständig följeslagare[72]. Vergilius texter är något som i alla tider gjort stort intryck på människor.

[71] OLD, 3c, 4.

[72] Henry, John, Hermathena, Vol. 1, No. 2 (1874), sid. 468-500,Trinity College Dublin

2. Italiam fato profugus Laviniaque venit

ITALIAM *ars quidem hoc exigit, ut nominibus provinciarum praepositiones addamus, civitatum numquam. tamen plerumque hoc perverso ordine lectum est. nam ecce hoc loco detraxit provinciae praepositionem, dicens* Italiam venit *pro "ad Italiam venit". Tullius in Verrinis* ea die Verres ad Messanam venit *pro"Messanam venit". sane sciendum est usurpari ab auctoribus, ut vel addant vel detrahant praepositiones. namque ait Vergilius* (XI 686) silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti *pro"in silvis". ut ergo illic detraxit loco praepositionem, sic hic provinciae: et est figura. Italia autem pars Europae est; Italus enim rex Siculorum profectus de Siciia venit ad loca quae sunt iuxta Tiberim, et ex nomine suo appelavit Italiam.ibi autem Siculos ubi est Laurolavinium manifestum est, sicut ipse alio loco dicit* (VII 795) Siculi veteresque Sicani *et* (VIII 328*)* gentes venere Sicanae saepius.

Grammatikkonsten kräver nämligen att vi tillägger prepositioner till namnen på provinser, men aldrig till städernas. Likväl och ofta läses detta i felaktig ordning. Ty se på detta ställe tar han bort provinsens preposition och säger *Italiam venit* för *ad Italiam venit*. Cicero säger till Verres *denna dag Verres ad Messanam venit* istället för *Messanam veni*t. I sanning bör man veta att bruka auktoriteterna, såsom dessa antingen lägger till eller tar bort prepositioner. Ty Vergilius sade: "trodde du att du jagade vilt i skogarna, du tyrrhener*" (silvis)* istället för *in silvis*. Alltså tar han än bort prepositionen från platsen, än från provinsen, och detta är en figur. Men Italien är en del av Europa; ty Italus, sicilernas kung flydde från Sicilia och kom till en plats som är nära Tibern, och av hans namn kallades det Italia. Men det är känt att siciler hade bott där Laruolavinium ligger, så som han själv säger på ett annat ställe "Sicilerna och oftare de gamla sikanerna och de sikanska nationerna".

Williams: Även Williams kommenterar *Italiam*. Han säger att det är rörelseackusativ (liksom i *litora*) och att hos Vergilius är detta vanligt, där prosan skulle krävt preposition. Den första vokalen i Italiam är lång medan i Italus skiftar detta beroende på versmåttet, liksom i Italus, Lavinius, Lavinium, Lavinia.

> **Min kommentar**: Detta är en typiskt Servius-kommentar i det att han mycket omständligt redogör för enkel grammatisk sak inom formlära. Han börjar med ordet *ars* somär ett av de fyra kriterier som utgör begreppet *latinitas* (de övriga är *auctoritas*, *usus* och *antiquitas)* och som Servius använder för att benämna språkets regler (vilket i sin tur vilar på två principer, analogi och etymologi)[73]. Han vill bibringa eleverna det goda latinet och baserar undervisningen i det på en systematisering och repetition av regler. Williams har också en ganska lång kommentar om en regel inom formlära, liknande den Servius har men hos Williams är detta ovanligt. Vi ser hos Servius många hänvisningar till andra ställen hos Vergilius som han anser belyser detta.

FATO PROFUGUS fato *ad utrumque pertinet, et quod fugit et quod ad Italiam venit. et bene addidit fato, ne videatur aut causa criminis patriam deseruisse aut novi imperii cupiditate.*

---

[73] Uhl, Anne, *Servius als Sprachlehrer*, 1998.

”profugus” autem proprie dicitur qui procul a sedibus suis vagatur, quasi porro fugatus. multi tamen ita definiunt, ut profugos eos dicant qui exclusi necessitate de suis sedibus adhuc vagantur, et simul atque invenerint sedes non dicantur profugi, sed exules. sed utrumque falsum est; nam et profugus *lectus est qui iam sedes locavit, ut in Lucano* (Pharsalia IV) profugique a gente vetusta Gallorum Celtae miscentes nomen Hiberis, *et* exul *qui adhuc vagatur, ut in Sallustio*: Hist. qui nullo certo exilio vagabantur; *adeo exilium est ipsa vagatio*.

LANDSFLYKTING PÅ GRUND AV ÖDET *Fato* hör till båda (händelserna), både att han flyr och att han kommer till Italien. Och det är bra att han lägger till *fato* (på grund av ödet), så att det inte ser ut som om han lämnar fosterlandet på grund av ett brott eller på grund av längtan efter ett nytt land. likväl uttyder många det så att de säger de vara landsflyktingar vilka utan att behöva det beger sig bort från sin hembygd, och även om de finner en hembygd kallas de inte landsflyktingar, utan *exules* (ung. flyktingar). Men båda delarna är fel. Ty *profugus* kallas även den som redan bor i sin hembygd, så som hos Lucanos”landsflyktingar från det gamla galliska folket kelter som blandats upp bär namnet *Hiberis* (iberer)”, och *exul* är den som vandrar hit liksom hos Sallustius: ”den som vandrar utan en viss exil”, dvs. exil är det samma som kringströvande.

Williams: Här anger Vergilius skillnaden mellan Aeneas och Odysseus. Odysseus kommer på ett sätt att ta sig hem igen, medan Aeneas har ett uppdrag att fylla som han ålagts av ödet. Han ska grunda en stad där gudarna säger att den ska vara och att grunda en ny livsstil som gudarna planerar för den civiliserade världen. Återigen trycker Williams starkt på det intertextuella inslaget i *Aeneiden*.

> **Min kommentar:** Här ser man tydliga skillnader mellan Servius och Williams. Servius går noggrant och mödosamt igen betydelsen av ordet *profugus*, han säger inget om Aeneas öde som väntar honom och som skiljer honom från sin föregångare Odysseus. Williams däremot vill påminna oss om Aeneas hela bestämmelse och jämföra honom med Odysseus.

3. litora, multum ille et terris iactatus et alto

LITORA *Laurolavinium constat octo milibus a mari remotam.*
nec nos debet fallere quia dixit Lavina litora.. *litus enim dicitur terra quoque mari vicina, sicut ipse Vergilius in quarto* (212) cui litus arandum, *cum per naturam litus arari non possit. ergo scire debemus, litus posse et terram dici.*

STRÄNDER Det är en känd sak att Laurolavinium ligger åtta mil från havet. Det bör inte förvåna oss att han säger *Lavina litora* (Lavinas stränder). *Litus* (strand) sägs nämligen om mark som även är nära havet, som Vergilius själv i fjärde boken *cui litus arandum* – ”åt vem gav vi stranden att plogas”, när stranden inte kan plogas. Alltså bör vi veta att *litus* även kan sägas om ett landområde.

Williams: Förklarar inte *litora* men **LAVINIAQUE VENIT** (dessförinnan) och säger att det är ett adjektiv till platsen Lavinium, Aeneas första boställe i Latium.

> **Min kommentar**: *Litus* är faktiskt ologiskt här varför Servius skyndar sig att förklara att ”strand” även kan betyda ”jord, land”. Williams har inte slagits av detta eller om han gjort det så anser han det inte mödan värt att förklara. I princip vänder sig Williams kanske till lite mera avancerade studenter i latin.

MULTUM ILLE *multille collisio est. et ille hoc loco abundat; est enim interposita particula metri necessitatem,ut stet versus: nam si detrahas* ille, *stat sensus; sane* qui primus *enim ad omnia possumus trahere. sic alio loco* (V 457) “nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra”. *Est autem archaismos*.

MULTUM ILLE (som utläses) *multille* är en elision. Och *ille* är här överflödigt. Ty det är en inskjutande partikel som är nödvändig för versmåttet, för att versen ska stå fast: ty om man tar bort *ille* förblir betydelsen. Och *qui primus* (som först) kan vi ta bort från allt. Liksom på annat ställe ”än är versaccenten (*ictus*) till höger och fördubblad, än till vänster”. Men detta är arkaismer.

> **Min kommentar**: Servius anger läsarten, *-um* i *multum* elideras, det måste förklaras för hans elever. Detta och förklaringen av *ille* är en tämligen elementär kommentar.

ET TERRIS IACTATUS ET ALTO *fatigatus est enim apud Thraciam monstro illo, quod e tumulo Polydori sanguis emanavit, apud Cretam pestilentia, apud Strophadas insulas Harpyiis, tempestate vero et in primo et in tertio. iactamur autem in mari fluctibus, fatigamur in terris. et bene duorum elementorum mala uno sermone conclusit*. ALTO *modo* mari. altum *tamen sciendum est quod et superiorem et inferiorem altitudinem significat; namque mensurae nomen est* altitudo.

OCH PÅ LANDOMRÅDEN OCH PÅ (HAVS-)DJUPET KASTAD HIT OCH DIT Ty uttröttad är han hos Trakia i detta järttecken, som kom ut ur Polydoris blods grav, hos Kreta i pest, hos Strofadas i de harpyiska öarna, i sanning i storm och för det första och för det tredje. Men vi kastas även i havets vågor och tröttas på jorden. Och väl sammanför han de två elementens onda (egenskaper) i ett uttryck. **ALTO** som ”i djupet”. *altum* är även känt för att betyda det som är på såväl högre som lägre nivå. Och substantivet för detta mått är *altitudo* (djup).

Williams: Williams översätter hela versen: *Much harassed indeed both on land and sea* och säger att *ille* tar upp subjektet. Han refererar även till att Servius säger det vara *redundant*. Apropos *ille* relaterar Williams till Homeros’ bruk av ”han” (ὁ γ έ) i Od. 1:4).

> **Min kommentar**: Servius räknar upp allt som Aeneas varit med om och som gjort honom trött. Han har ofta mytologiska referenser vilket dels skänder färg åt versen, dels förmedlar lärdom. Det gör också att versraden fastnar bättre i minnet. Williams väljer att översätta till god engelska istället för at förklara.

4. vi superum, savae memorem Iunonis ob iram

VI SUPERUM *violentia deorum secundum Homerum, qui dicit a Iunone rogatos esse deos in odium Troianaorum; quod et Vergilius tetigit dicens (*VI 63) vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti, dique deaque omnes. *latenter autem defendit hac ratione Troianos, quod non suo merito eos insequantur numina, sed Iunonis inpulsu.*

GENOM DE HÖGSTAS VÅLD Det var enligt Homeros genom de himmelska makternas våld och han säger att Juno manade gudarna till hat mot trojanerna. Detta berörde även Vergilius när han sade: ”Tillbörligt är att även alla ni, gudar och gudinnor, nu skonar Pergamons folk.” Men underförstått försvarar han med detta resonemang trojanerna (och säger) att det inte är deras skuld att gudamakterna förföljer dem, utan (att det sker) på Junos uppmaning.

Williams: *Superum* är en arkaisk genitivform som Vergilius använder för vissa ord och egennamn i plural. Williams säger att Vergilius alldeles särskilt framhåller Junos fientlighet.

> **Min kommentar:** Servius tror att Vergilius har velat uttrycka sin sympati mot trojanerna och att han målar en psykologisk bakgrund till detta. Williams anger förutom den grammatiska angivelsen endast att Juno är fientlig.

SAEVAE *cum a iuvando dicta sit Iuno, quaerunt multi cur eam dixerit ”saevam”, et putant temperale esse epitheton, quasi saeva circa Troianos, nescientes quod ”saevam”dicebant veteres magnam, ut Ennius* induta fuit saeva stola, *id est ”magna”. item Vergilius cum ubique pium inducat Aeneam, ait* (XII 107) maternis saevus in armis Aeneas, *id est ”magnus”.*

RASANDE eftersom Juno kommer av ordet för att hjälpa, undrar många varför han kallar henne *saeva* och anför att epitet är ”temporärt”, med betydelsen vara rasande på trojanerna, och de vet inte att de gamle menade stor när de sade *saeva*, så som hos Ennius: ”Hon var klädd i en stor (*saeva*) klädnad.” På liknande sätt säger Vergilius när han alltid kallar Aeneas *pius* (from, gudfruktig): ”Aeneas *saevus* i moderns armar”, dvs. ”stor”.

MEMOREM IUNONIS OB IRAM *constat multa in auctoribus inveniri per contrarium significantia: pro activis passiva, ut* (XI 660) pictis bellantur Amazones armis; *pro passivis activa,* ut (G. I 185) populatque ingentem farris acervum”. *et haec varietas vel potius contrarietas invenitur etiam in aliis partibus orationis, ut sit adverbium pro adverbio, ut est* (VIII 423) hoc tunc ignipotens caelo descendit ab alto *pro huc*; *et in participio, ut* (121) et qua vectus Abas *pro* qua vehebatur*; et in nomine, ut* memorem Iunonis ob iram – *non* quae meminerat, *sed* quae in memoria erat. *de his autem haec tantum quae lecta sunt posita sunt nec ad eorum exemplum alia formata.*

PÅ GRUND AV JUNOS MINNESVÄRDA VREDE Det står klart att man kan finna mycket hos de gamla författarna där det framgår att de skriver tvärs emot (den egentliga) betydelsen: aktiv form istället för passivum, t.ex. *pictis bellantur Amazones armis* - ”amazonerna krigade med färgglada vapen”, eller som i *populatque ingentem farris acervum*

”han skövlade en väldigt stor spannmålsskörd”. Och denna variant eller snarare dess motsats finner man även i andra delar av talet, där ett adverb anges istället för ett (annat) adverb, så som i *tunc ignipotens caelo descendit ab alto* – ”då den mäktige eldguden nedsteg från höjden”, istället för *huc*; och i ett particip, som i *et qua vectus Abas* – ”och i vilket Abas bars” för ”i vilket bars.” Även i substantiv, som i *memorem Iunonis ob iram* (på grund av Junos minnesvärda vrede) inte ”vad hon mindes” utan ”vad hon hade i sitt minne”. Men av dessa lägger vi till bara det som lästs och skapar inte på grundval av deras exempel andra.

Williams: Säger inget om *saevae* förutom att han till hela rad 4 kommenterar att Juno beskrivs som mycket fientlig till Aeneas och trojanerna.

> **Min kommentar: *SAEVA*** Här har vi hos Servius ett exempel på det som Fowler kallar ”*reflection of the contemporary struggle between Christianity and paganism*”[74] i den meningen att det för Servius som är hedning tycks omöjligt att kalla en gudinna i den antika kultur han omfattar (trots kristendomens intrång omkring honom) för *saeva* – vildsint, rasande. Han är tvungen att finna en annan betydelse än detta för ordet, en som vi ställer oss mycket tveksamma till. Sedan följer en grammatisk förklaring om aktiv resp. passiv form. Servius påpekar att Vergilius och andra äldre författare har en del underliga användningar, och de får endast noteras, men inte användas i egna, nya uttryck (se även ovan under Servius’ undervisning). Här många referenser till Vergilius.

5. multa quoque et bello passus, dum conderet urbem

MULTA QUOQUE ET BELLO PASSUS *duas coniunctiones separatas naturaliter nemo coniungit. Sed hoc plerumque a poetis causa metri fit. ergo hic una vacat, sicut alio loco* (V 467) dixitque et proelia voce diremit.

OCH ÄVEN MYCKET Två separata konjunktioner sammanför ingen på naturligt sätt. Men detta och mycket mera blev till versmått på grund av att det rör sig om poesi. Alltså han saknar blott en, så som på annat ställe: ”Han sade och med ett ord bilade kampen.”

ET BELLO PASSUS *contra Turnum scilicet.* **DUM CONDERET URBEM** *tres hic sunt significationes. aut enim* Troiam *dicit, quam ut primum in Italiam venit, fecit Aeneas, de qua ait* (VII 159) castrorum in morem pinnis atque aggere cingit *et alio loco Mercurius* (IX 644) nec te Troia capit —*Troiam autem dici quam primum fecit Aeneas, et Livius in primo et Cato in originibus testantur* – dum *enim haec fieret, ab agrestibus propter vulneratum cervum regium mota sunt bella: ’aut Laurolavinium’, et significat* dum *donec – tam diu enim dimicavit quam diu ad tempus faciendae civitatis veniret, id est donec Turnus occumberet: aut Romam, et est sensus* dum *dummodo conderet urbem..*

OCH LIDIT I KRIG Naturligtvis mot Turnus. **TILL DESS ATT HAN KUNDE GRUNDA STADEN** Detta (staden) har tre betydelser. Antingen talar han om det **Troja** som

[74] Fowler, Dan, op.cit. sid. 74.

Aeneas anlade så snart han kom till Italien och om vilket Vergilius säger ”Han omgav det lilla fältlägret med bröstvärn och vall”, och på ett annat ställe (säger) Mercurius ”Troja är för litet för att rymma dig” – men även det Troja nämns som Aeneas först anlade och som Livius i sitt första (verk) och Cato i början intygar – ty medan han grundade den (staden), började krigen på grund av att kungens kronhjort skadats av bondfolket: Eller **Laurolavinium**, och *dum* betyder dit – ty länge stred han tills det blev dags att grunda en stad, dvs. till dess att Turnus stupade: eller **Rom**, och betydelsen av *dum* (är här) till dess att han kunde (alt. skulle) grunda staden.

Williams: Denna vers refererar särskilt till den andra hälften av *Aeneiden* medan vers 3 refererade till den första, säger Williams samt kommenterar specifikt orden **DUM CONDERET** och säger att de betyder ”till dess att han kunde grunda”. Konjunktiv anger skälet till ansträngningen. Williams ger här mot vanan en syntaxisk förklaring.

> **Min kommentar:** En svårtydd och koncentrerad Servius-passage som tog mig lång tid att översätta. Extremt koncentrerad stil och två referenser till andra ställen i *Aeneiden* (men utan att ange varifrån, det är Harvard-editionen som står för hänvisningarna). Det är också ett typiskt drag att Servius nämner tre möjliga lösningar på frågan: Vilken stad anser Vergilius att Aeneas grundade? Servius ger tre förslag men tar inte ställning till vilket förslag som är att föredra. Det lilla ordet *dum* ställer också till problem. Servius förklarar. Man skulle tro att elever som har latin som modersmål skulle veta vad *dum* betyder? Även om det har flera betydelser och kan betyda både då, medan och tills dess.

6. inferretque deos latio; genus unde latinum

INFERRETQUE DEOS LATIO *Latium duplex est, unum a Tiberi usque ad Fundos, aliud inde usque ad Vulturnum. denique ipse dixit* (jfr. V:598, VII:795, XI:603) veteresque Latini *ideo quia scit esse etiam novos, id est a Fundis usque ad Vulturnum. Latium autem dictum est, quod illic Saturnus latuerit.* **LATIO** *hoc est in Latium. et est figura usitata apud Vergilium. quod enim per accusativum cum praepositione dicimus ille per dativum ponit sine praepositione, sicut alibi* (V 451) it clamor caelo *pro in caelum.*

INFÖRDE GUDAR I LATIUM Latium är tvåfaldigt, ett (sträcker sig) från Tibern ända till Fundos, ett annat därifrån ända till Vulturnus. Slutligen säger han själv: ”och de gamla latinarna” därför att han måste veta att det även fanns nya, dvs. från Fundos ända till Vulturnus. Latium sägs också vara där som Saturnus döljer sig. **LATIO** betyder ”i Latium”. och det är en figur som Vergilius använder. Ty det som vi säger med ackusativ och en preposition anger han med dativ utan preposition. Så som på annat ställe *it clamor caelo* - ”ett skri går upp till himmelen” för *in caelum.*

Williams: Williams har en lång förklaring om hur viktigt det var att Aeneas hade tagit sig an penaterna på uppmaning av ”Hektors skugga” och detta var en viktig anledning för honom att grunda Rom, för att den religion som funnits i Troja skulle fortsätta i Rom. Williams nämner

att Ovidius hade ett lyckat adjektiv för Aeneas, han kallar honom *penatiger*. *Latio* är dativ för riktning, vanligt hos Vergilius.

> **Min kommentar**: Servius har geografisk förklaring, vilket landområde som var Latiums. Två möjligheter. En grammatisk förklaring ges, ägnad åt de yngsta eleverna, att riktningen hos Vergilius ofta anges med dativ, men den har ju Williams också.

GENUS UNDE LATINUM *si iam fuerunt Latini et iam Latium dicebatur, contrarium est quod dicit ab Aenea Latinos originem ducere. prima est iucunda absolutio, ut* unde *non referas ad personam, sed ad locum; namque 'unde' adverbium est de loco, non deductio a persona. tamen Cato in originibus hoc dicit, cuius auctoritatem Sallustius sequitur in bello Catilinae,* primo Italiam tenuisse quosdam qui appellabantur Aborigines. hos postea adventu Aeneae Phrygibus iunctos Latinos uno nomine nuncupatos. *ergo descendunt Latini non tantum a Troianis, sed etiam ab Aboriginibus. est autem vera expositio haec. novimus quod victi victorum nomen accipiunt. potuit ergo victore Aenea perire nomen Latinum. sed volens sibi favorem Latii conciliare nomen Latinum non solum illis non sustulit, sed etiam Troianis imposuit. merito ergo illi tribuit quod in ipso fuerat ut posset perire. unde et ipse inducit in duodecimo libro* (823 sqq.) *rogantem Iunonem, ne pereat nomen Latinum. item in execratione Didonis legimus* (IV 618) nec cum se sub leges pacis iniquae tradiderit; *iniqua enim pax est in qua nomen amittit ille qui vicit.*

DET FOLK VARIFRÅN DET LATINSKA Om de redan var latiner och det redan hette Latium, är det motsatsen till det som han säger att latinerna har sitt ursprung från Aeneas. För det första är det ett glädjande frikännande att med *unde* man inte hänför sig till en person utan till en plats. Ty *unde* är ett platsadverb, inte en hänvisning till en person. Likväl säger Cato i sitt verk *Origines* detta, vars trovärdighet Sallustius följer i sin *De bello Catilinae*: ”Först innehade Italien det folk som kallas aboriginer (ung. de ursprungliga). Efter Aeneas ankomst blev frygierna tillsammans med latinerna kallade med ett enda namn.” Men latinerna härstammar inte endast från trojanerna, utan även från det ursprungliga folket. Detta är en riktig uttydning. Vi vet att de besegrade tar segrarnas namn. Alltså kunde namnet Latinum ha försvunnit genom (att) segraren (var) Aeneas. Men eftersom han ville försäkra sig om latinernas välvilja avstod han inte bara från att beröva dem namnet Latinum utan gav det även till trojanerna. Med rätta förlänade han Latium den ära som kunnat gå förlorad med honom själv. Därifrån införde han själv i den tolfte boken att Aeneas ber Juno att namnet Latinum inte ska försvinna. I det följande läser vi i Didos förbannelse: ”Ej heller när han underkastar sig en orättfärdig freds lagar”, ty det är en orättfärdig fred i vilket segraren förlorar sitt namn.

> **Min kommentar**: Här förklarar Servius varför det finns både nya och gamla latiner. Mycket lång historisk förklaring. Servius funderar över Aeneas’ storsinthet när han ger sitt erövrade område de erövrades namn.

7. Albanique patres atque altae moenia Romae

ALBANIQUE PATRES *Albam ab Ascanio conditam constat, sed a quo incertum est, utrum a Creusae an a Laviniae filio: de qua re etiam Livius dubitat. hanc autem cum evertisset Tullus Hostilius, omnes nobiles familias Romam transtulit. et sciendum bene hunc ordinem semper servare Vergilium, ut ante dicat Latium, inde Albam, post Romam. quod et hoc loco fecit et in quinto libro* (598) priscos docuit celebrare Latinos *et deinde* (600) Albani docuere suos, nunc maxima porro accepit Roma et patrium servavit honorem. *item in septimo libro* (601) mos erat Hesperio in Latio quem protinus urbes Albanae coluere sacrum, nunc maxima rerum Roma colit . **ATQUE ALTAE MOENIA ROMAE** *aut propter gloriam, aut propter aedificia ingentia, aut quia in montibus est posita.*

DE ALBANSKA FÄDERNA Alba sägs vara anlagt av Ascanius, men det är osäkert om denne var son till Creusa eller till Lavinia: Detta undrar även Livius. Men när Tullus Hostilius förstört Alba överförde han alla ädla familjer till Rom. Och eftersom han visste att Vergilius alltid föredrog denna ordning, så som han tidigare säger: Latium, därpå Alba, därefter Rom, gjorde han så även på detta ställe i den femte boken, ”att han lärde de gamla latinerna att fira” och därefter: ”Albanerna lärde de sina, som nu firas av det väldiga Rom, och tjänade fäderneslandet med ära.” Liksom i den sjunde boken: ”I det västra Latium var det sedan gammalt en sed som de albanska städerna alltid har iakttagit som helig och nu iakttas av Rom, världens härskarinna.” **OCH ROMS HÖGA MURAR** ”Antingen på grund av stadens ära eller på grund av de väldiga byggnaderna eller eftersom den ligger på kullar.”

Williams: Lång förklaring av vem de albanska fäderna var.

> **Min kommentar:** Här har vi en mycket lärd kommentar som visar hur Servius förmedlar kunskap till sina elever. Det är på elementär nivå men kan även vara till nytta för grammatikerkollegerna, eftersom dessa enligt Comparetti inte alltid var lika grundlärda som Servius, Aprus och Probus. Av dessa var dock Servius den överlägsne, eftersom han till den lingvistiska bildningen lade en enastående litterär, kulturell, historisk bildning och en grundlig förståelse för det forna Rom och Roms urtid.

8. Musa mihi causas memora, quo numine laeso

MUSA MIHI CAUSAS MEMORA *in tres partes dividunt poetae carmen suum: proponunt, invocant, narrant. plerumque tamen duas res faciunt et ipsam propositionem miscent invocationi, quod in utroque opere Homerus fecit; namque hoc melius est. Lucanus tamen ipsum ordinem invertit; primo enim proposuit, inde narravit, postea invocavit, ut est* (Bellum Civile 1.63) si te pectore vates accipio. *sane observandum est, ut non in omnibus carminibus numen aliquod invocetur, nisi cum aliquid ultra humanam possibilitatem requirimus. hinc in arte poetica Horatius* nec deus intersit nisi dignus vindice nodus inciderit. *bene ergo invocat Vergilius, non enim poterat per se iram numinis nosse. item in nono libro nisi adderet* Iuno vires animumque ministrat, *quis crederet Turnum evasisse de castris*?

MUSA, FÖRKLARA FÖR MIG SKÄLEN Poeterna delar sin sång i tre delar: de framlägger (presenterar, föreslår), de introducerar, de utlägger. Och ändå gör de för det mesta två saker och blandar själva presentationen med introduktionen, så som Homeros gjorde i ett annat verk, ty detta är bättre. Även Lucanus vände på själva denna ordning. Ty först presenterade han, därpå berättade han, till sist introducerade han, så som i ”Och om jag som poet (*vates*) tar emot dig i mitt hjärta.” Sannerligen kan man observera att inte i någon sång åkallas någon gudomlig vilja, inte ens när vi kräver något som ligger utanför det mänskligt möjliga. Här i Horatius’ *Arte poetica*: ”Låt inte en gud lägga sig i, om inte en svårighet kommer upp värdig en gud som försvarare.” Väl åkallar alltså Vergilius (gudomen) ty han (Aeneas) kan inte själv känna till gudarnas vrede. Sålunda i den nionde boken tillägger han: ”Juno förser honom med kraft och känsla.” Vem skulle ha trott att Turnus skulle kunnat avlägsna sig ur fältlägret?

Williams: Denne förklarar 8-11 genom att påpeka att Vergilius inte (som Homeros gör) ber musan att *berätta* historien, utan om *skälen* till den, och framför allt hur de himmelska krafterna kunde vara så ”stygga” mot Aeneas, han som ju är *insignis pietate*. Ännu en kommentar färgad av intertextualitet.

> **Min kommentar**: Om denna passage säger nutida forskare ibland att Servius hade fel i fråga om det han säger om *proponunt, invocant, narrant*, om att ordningen kan ändras. Så Ernst Robert Curtius i sin bok om medeltidens litteratur.[75] Men enligt vad jag kan se ur Servius’ egen synvinkel vill han ge en noggrann förklaring av hur Vergilius bygger upp sin berättelse. Naturligtvis förstår Servius att Vergilius känner till det retoriska hjälpmedlen *proposito, invocatio, narratio*, men har kommit till slutsatsen att hans mästare dock inte är slav under detta (och väl gör han så, ty den framstående filologen, papyrologen och epigrafikern (samt senatorn) Domenico Comparetti hade i sin forskning redan i slutet av 1800-talet kommit fram till att retoriken efter Vergilius kommit att bli ett verktyg som missbrukades och som i stor utsträckning, på grund av den stelhet och opoetiska stoff som den ådragit sig, bidragit till att förstöra poesin efter guldåldern.[76]) Väl gör alltså V, säger Servius, i att inte följa de strikta reglerna men Servius är tvungen att ändå nämna dem för sina elever, eftersom retorikens lagar var något som elever i grammatikerskolorna fick undervisning i. Under Servius’ tid hade retoriken tagit över och undervisades till viss del redan i grammatikernas skolor, för att sedan bli ett eget ämne med retoriker som lärare när eleven gick över till nästa stadium i sin undervisning. (Dit nådde inte alla utan det var förbehållet de få som skulle göra ”statlig karriär”, vilket Comparetti ingående diskuterar.) Se även *Poetae*, IV:369 och *Quintilianus*, III.3.9.

QUO NUMINE LAESO *Quo* in quo, in qua causa, *et est septimus casus et communis elocutio. dicimus enim* quo te laesi. *est et alia expositio. namque Iuno multa habet numina: est Curitis, quae utitur curru et hasta, ut* (16) hic illius arma, hic currus fuit; *est Lucina, quae*

---

[75] Curtius, Ernst Robert, *European literature and the Latin Middle Ages*, 2013.
[76] Comparetti, *Vergil in the Middle Ages*, 1895.

partibus praeest, ut (46) Iuno Lucina fer opem; *est regina, ut* quae divum incedo regina; *sunt et alia eius numina. merito ergo dubitat quod eius laeserit numen Aeneas. alii tamen dicunt separandum esse, ut de odio Iunonis non dubitet, quaerat autem quod aliud numen est laesum*. et quo numine laeso *ideo trahitur in ambiguitatem et requirit in quo Iunonis numen laesit Aeneas, quia in ipsum certa non erant odia, sed in gentem propter causas paulo post dicendas*.

OCH GENOM VILKEN SKYMF HADE HAN KRÄNKT GUDOMEN. Vilken som i ”i vilken”, ”av vilket skäl” och det är det sjunde kasuset och ett vanligt talsätt. Ty vi säger ”Vád kränker dig”. Det finns även en annan förklaring. Juno har nämligen andra gudomliga egenskaper: Hon är Curitis som avänder vagn och lans, såsom i ”Här låg hennes vapen, här var hennes vagn.” Hon är Lucina som råder över förlossningar, som i ”Juno Lucina, kom till hjälp.” Hon är drottning såsom i Jag som går (stolt) som en gudom. Hon har även andra gudomliga attribut. Aeneas, som sårat gudinnans gudamakt, tvivlar emellertid på dessa hennes attribut. Andra säger likväl att dessa två ting bör skiljas åt, eftersom han inte tvivlar på Junos hat, utan söker utröna om han kränkt en annan gudomlig egenskap. ”Och genom vilken skymf hade han kränkt gudomen”, sålunda tvekar han (Vergilius) och undrar vad det är i Junos gudamakt som Aeneas kränkt.eftersom hennes hat nog inte gällde honom själv, utan det släkte som tidigare anförts som skäl.

Williams: Anser antagligen lemmat svårt för sina studenter på grund av att det är så koncist, varför han översätter det: ”*through what slight to her divinity*”. På ett enklare sätt skulle det heta *Quod numen laesum est*? – ”Vilken gudom är sårad?” , säger han och nämner Servius och dennes förslag att det är sättsablativ. Jämför med franska *lesé-majesté* (majestätsbrott).

> **Min kommentar:** Servius först jättesvår att översätta (utan Williams’ hjälp..), men när jag följde min egen metod att ”ta lätt på saken”, då lossnade det och jag fick fram en åtminstone för mig själv logisk översättning. Innehållet i kommentaren mycket intressant, Servius som är en fanatisk anhängare av det antika Rom och allt som hör det antika Rom till, vill förklara hur en gudinna, hur Juno, kan vara så elak mot den stackars Aeneas. Han räknar upp alla hennes gudomliga egenskaper och vänder och vrider på problemet för att komma till en lösning. Ja, han hittar en, det är det inte är den gode och oförvitlige Aeneas hon är ond på utan på det släkte denne tillhör och det av de skäl som tidigare anförts. Här ser vi också det första fallet där Servius använder ”*alii*” – andra – som han ofta gör för att ange auktoriteter men utan namn. Servius’ syfte, säger John Prentice Taylor, ”*is evidently to give an exhaustive treatment.. as he does not hesitate to quote opinions diametrically contrary to his own*”.[77]

[77] Prentice Taylor, John, 1917.

9. Quidve dolens regina deum tot volvere casus

QUIDVE DOLENS *bene philosophice dubitavit. dicunt enim quidam ad deos nihil pertinere.*

TOT VOLVERE CASUS *id est casibus volvi. et est figura hypallage, quae fit quotienscumque per contrarium verba intelleguntur. sic alibi* (III 61) dare classibus austros, *cum ventis naves demus, non navibus ventos. item* (IV 22) animumque labantem inpulit, *hoc est inpellendo fecit labantem.*

HUR LIDANDE Han gör väl som uttrycker tvivel i filosofisk mening. Ty det sägs ju att detta är något som inte brukar ingå som en av gudarnas egenskaper.

ATT LÅTA (HONOM) GENOMLIDA SÅDANA FASOR (eg. händelser) Han led nämligen under dessa fasor. Och denna trop kallas hypallage, vilka så ofta förstås som något som är annorlunda än verbet. Sålunda på ett annat ställe ”ge vindarna åt flottorna”, när (det ska heta) vi ger skeppen åt vindarna, inte vindarna åt skeppen. Även *han satte i rörelse mitt darrande sinne*, det betyder att genom att sätta det i rörelse gjorde han det darrande (inte tvärtom).

> **Min kommentar**: Servius berömmer Vergilius för att han som diktare inte ”skymmer verkligheten” som är att gudar i allmänhet inte brukar uppföra sig på detta sätt och att det därför är något oerhört att Juno och de andra gör det. Därefter förklarar han noggrant vad som ligger bakom Vergilius’ poetiska frihet med orden. Och tar två exempel ur Vergilius’ eget verk.

10. Insignem pietate virum, tot adire labores

INSIGNEM PIETATE VIRUM *quia patrem et deos penates de Troia sustulit. et hic ostendit merito se invocasse musam. nam si iustus est Aeneas, cur odio deorum laborat?*

DENNE MAN SOM UTMÄRKER SIG FÖR SIN PIETAS eftersom han bär fadern och penaterna fort från Troja. Och här visar han att han med rätta hade åkallat musan (i I 8). Ty om Aeneas är så rättfärdig, varför ansätts han av gudarnas hat?

Williams: Att Aeneas var *pius* och omfattade dygden *pietas* betyder att han tog på sig ansvaret att vara ledare för sina män och den som räddar Trojas religion, liksom det vanliga ansvaret mot vänner och familj.

> **Min kommentar**: Williams förklarar helt nyktert att Aeneas egenskap att vara *pius* gör att han måste göra det han är skyldig att göra. Servius mera inkännande lider med Aeneas och ställer den stora frågan: ”Varför är gudarna så grymma mot mig?”

11. impulerit. tantaene animis caelestibus irae?

TANTAENE ANIMIS CAELESTIBUS IRAE *hic iam non de qualitate iracundiae, sed de quantitate quaerit; nimia etenim ira est quae pietatis non habet considerationem. et hoc quidem secundum Stoicos dicit, sed miratur, cur* tantum. *nam Epicurei dicunt deos humana penitus non curare.* tantaene *quasi exclamatio est mirantis.*

ANIMIS CAELESTIBUS *autem dis superis, nam apud inferos constat esse iracundiam, ubi sunt Furiae.*

(FINNS DET) SÅ STOR VREDE I DE HIMMELSKA SJÄLARNA? Här frågar han inte efter kvaliteten på vreden, utan efter kvantiteten. Vreden är nämligen mycket stor och tar i vilket fall som helst (*quidem*) ingen hänsyn till till (Aeneas') *pietas*. Och detta är detsamma som sägs enligt stoikerna: Men han undrar, varför (det måste vara) så mycket. Ty epikuréerna säger att gudarna djupast inne inte bryr sig om det mänskliga. "Så stor" är nästan ett utrop av förvåning.

I DE HIMMELSKA SJÄLARNA eller hos de höga gudarna, ty hos de låga (gudarna) finns det ju vrede där furierna är (alltså där vore det inget att förundras över).

Williams: Översätter *Can there be such anger in the hearts of gods*? och jämför med ett citat ur Milton *(Paradise lost* 6.788): *In heav'nly spirits could such perverseness dwell*? Frågan som *Aeneiden* vill få besvarad är just denna: *to justify the ways of God to men* (att rättfärdiga Guds handlingar mot människorna). Till skillnad mot Milton finner Vergilius *only groping and imperfect answers* (sökande och ofullständiga svar).

> **Min kommentar**: Detta är en mycket viktig fråga som Servius tar på stort allvar och som även Williams tar upp när han säger att det är detta som hela *Aeneiden* handlar om. Williams är ju anhängare av den "pessimistiska uttydningen av *Aeneiden*" som tror att Vergilius var djupt medveten om detta för hela mänskligheten djupt existentiella problem.

12. Urbs antiqua fuit (Tyrii tenuere coloni)

URBS ANTIQUA FUIT urbs *dicta ab orbe, quod antiquae civitates in orbem fiebant; vel ab urvo, parte aratri, quo muri designabantur. et* antiqua *autem et* fuit *bene dixit, namque et ante septuaginta annos urbis Romae condita erat, et eam deleverat Scipio Aemilianus. quae autem nunc est postea a Romanis est condita: unde* antiquam *accipe et ad conparationem istius quae nunc est, et Roma antiquiorem.*

TYRII TENUERE COLONI *amant namque antiqui per epexegesin dicere quod nos interposito pronomine exprimimus. sic alibi* (530) est locus Hesperiam Grai cognomine dicunt *deest 'quem'.* Coloni *autem dicuntur cultores advenae, et hos de Tyro constat venisse qui Carthaginem condiderunt.*

DET VAR (en gång) EN GAMMAL STAD. *Urbs* kommer av *orbe* (cirkel) som de gamla medborgarna gjorde (byggde) i en cirkel (staden). Eller (så kommer det av) urvo, en del av en plog, med vilken murarna tecknades. Men han hade rätt i (eg. ”sade väl”) att den var gammal och att den ”var”, ty den hade grundats sjuttio år före staden Rom. Och denna hade Scipio Aemilianus förstört. Men den finns ännu efter det att den grundades av romarna: Och därifrån (bör man) förstå ”gammal” och detta är en riktigare jämförelse och äldre än Rom.

DE TYRRHENSKA NYBYGGARNA INNEHADE (den) Ty våra förfäder tycker om att genom en *epexeges* (tillägg av ord) säga det som vi uttrycker med ett inskjutet pronomen. Sålunda på annat ställe: ”Och det är rätt att grekerna kallar Hesperia som tillnamn”, här fattas *quem* (den). Men nybyggarna sägs (vara) främmande jordbrukare och de sägs ha kommit från Tyrus och ha grundat Karthago.

> **Min kommentar**: Här en av Servius’ så berömda etymologier (om *urbs*), men denna ganska rimlig även för vår uppfattning. Därefter en historisk upplysning, staden Karthago hade grundats 70 år före Rom.

13. Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe

ITALIAM *CONTRA* *constat tria latera habere Italiam, superi maris, inferi, Alpium: unde tollendi erroris causa adiecit* contra Tiberina ostia, *quae in infero mari sunt*.

LONGE *valde. Sallustius* longe alia mihi mens est patres conscripti.

MITT EMOT (NÄRA) ITALIEN Det är känt att Italien har tre kuster, den vid det övre havet, den vid det undre och den vid Alperna: Därför tillägger han för att undvika misstag ”mot Tiberns mynning” som ligger vid det undre havet.

LÅNGT (betyder) mycket, i hög grad. Sallustius (säger): ”Enligt min mening är detta något i hög grad annorlunda, (ärade) församlade senatorer”.

Williams: Notera Karthagos geografiska placering, mitt emot Italien. En romersk läsare kommer alltid att tänka på de puniska krigen i hela detta avsnitt om Karthago. Legenden att det var Dido som grundat Karthago förekommer inte i prosaversioner av historien om Aeneas. I *facing Italy and the mouth of the Tiber far off* förklarar han på vad sätt Kartago ligger mitt emot Italien.

> **Min kommentar:** Williams säger även på annat ställe (kommentar till rad 297) att Aeneas’ besök i Karthago och mötet med Dido inte förekommer i någon prosaversion av berättelsen om Aeneas och att detta inte kan ha skett eftersom Karthago grundades långt efter det att Aeneas kunde ha besökt staden. Vi måste alltså anta att hela historien om Aeneas och Dido är Vergilius’ egen. I Servius’

kommentar betyder ”det undre havet” det Tyrrhenska och ”det övre havet” det Adriatiska.[78]

14. ostia, dives opum studiisque asperrima belli,

DIVES OPUM *modo tantum* dives *dicimus, antiqui adiungebant cuius rei, ut* (IX 26) dives equum, dives pictai vestis et auri *iungentes tantum genetivo casui.*
STUDIISQUE ASPERRIMA BELLI *causam ostendit mirabilem, dicens hos esse et bellicosos et divites, cum otiosa semper sit opulentia. iure ergo hanc diligit Iuno et vult orbis regna sortiri.*

RIK I FRÅGA OM NATURTILLGÅNGAR OCH GULD[79] Vi säger antingen bara ”rik” medan ”de gamle” lade till ”i fråga om vad” (en genitiv) som i ”rik i fråga om hästar”, ”rik i fråga om brokiga klädnader och guld” eller lägger till genitivets kasus.
OCH VILT I SIN KRIGSLUST[80] Han visar på ett underligt sakförhållande när han säger att de är både krigslystna och rika, eftersom rikedom alltid är sysslolös. Alltså med rätta skattar Juno högt denna stad och vill att den utses till ett ledande rike.

Williams: *Opum* är grekisk genitiv som kallas *genitivus respectus.*Vergilius och Horatius tog efter denna användning från grekiskan.

> **Kommentar:** Både Servius och Williams påtalar den före Vergilius ovanliga genitivformen *opum* men endast Williams säger att den ursprungligen är ett grekiskt bruk.

15. quam Iuno fertur terris magis omnibus unam

FERTUR *dicitur. et ingenti arte Vergilius, ne in rebus fabulosis aperte utatur poetarum licentia, quasi opinionem sequitur et per transitum poetico utitur more.*

DET SÄGES för ”det sägs”. Och med stor konstfärdighet använder Vergilius i sägner och myter inte öppet den poetiska friheten, utan det är som om han följer den allmänna meningen och genom en övergång använder ett poetiskt sätt.

Williams: Översätter hela vers 15: *And it is said that Juno loved this land uniquely beyond all others; even Samos came second.* Samos hade ett berömt tempel, helgat åt Juno.

> **Min kommentar:** Servius berömmer Vergilius för hans mästerliga poetiska hantverk, här att han låtsas som om han följer ”den allmänna meningen” när han i själva verket varsamt låter versen övergå till poetisk form. När Williams

[78] Ahlbergs Latinsk-svenska ordbok, 2004.
[79] Här tar jag hjälp av Björkesons tolkning av ordet *opus*.
[80] Även här tar jag hjälp av Björkeson.

beskriver Junos tempel har han flera referenser till äldre verk, Herodotos, Cicero och Ovidius nämns.

16. posthabita coluisse Samo: hic illius arma

POSTHABITA *Non* contempta, *sed* in secundis habita*; namque in superiore versu dixit* magis, *ut etiam originali loco servetur adfectio*.
SAMO *Sic Iuvenalis* et Samia genetrix quae delectatur harena.

HIC ILLIUS ARMA *Figura creberrima adverbium pro adverbio posuit, praesentis loci pro absentis; debuit enim dicere* illic.
ARMA *instructam armis Iunonem in alio loco ipse testatur, ut* (II 614) ferro accincta vocat .

TILLBAKASÄTTA Inte" ringakta", utan "placera i andra hand": ty i den föregående versen säger han "i hög grad", så att (hon) även bevisar att hon har tycke för denna ursprungliga plats.
SAMOS Sålunda Juvenalis: "Och du drottning, som finner välbehag i Samos' sand."

HÄR HENNES VAPEN Här sätter han i en mycket kärnfull figur ett adverb istället för ett (annat) adverb, nutid istället för dåtid. Ty han borde säga "där" (och inte "här").
VAPEN Hon själv intygar på annat ställe att hon är kunnig i vapen, så som i "omgjordad är hon med svärd och kallar".[81]

Williams: Noterar att det finns en hiatus med cesur mellan *Samo* och *hic*.

Min kommentar: Här vänder sig Servius bevisligen till de yngsta eleverna med dessa grammatiska kommentarer, samt en lite svårare sak när de för minnets skull får ännu ett exempel på var Juno beskrivs som en gudinna som bär vapen. Hela denna kommentar är mycket instruktiv, även för mig själv.

BOK IV.

Den sorgliga berättelsen om Didos och Aeneas kärleksaffär bär alla dragen av en grekisk tragedi[82]. Att en dylik berättelse införs i *Aeneiden* kan förbrylla men samtidigt ge ny läslust till läsaren. Som Heinze säger: dess syfte kan ha varit "att berika och pryda dikten med en kärlekshistoria"[83] och den har en sådans alla drag. Dryden säger: "*Through the Fourth book is*

[81] Björkesons översättning.
[82] Pease, Arthur Stanley, Publi Vergili Maronis Aeneidos, Liber Quartus, Harvard University Press, 1935, sid. 8-11.
[83] Heinze, R., *Virgils epische Technik*, Leipzig Druck und Verlag, 1903.

the shortest of them all, yet there he has given Love's beginning, its progress, traverses and conclusion and entirely exhausted the subject."[84]

Emellertid är den så mycket mer och Pease uttrycker det klart: "Om nu Vergilius intention med *Aeneiden* enligt Aelius Donatus i hans Vita var att verket 'skulle omfatta både staden Roms ursprung och Augustus', [85] inträder här i bok IV ett mycket farligt element som skulle kunna hindra Aeneas att nå detta mål. Här är det nämligen inte en storm eller ett odjur som måste bekämpas, utan ett hinder av psykologisk natur. Fadern och hustrun har Vergilius behändigt gjort sig av med och Aeneas står här inför "en subtilare frestelse" där han bara har sig själv att lita till men slutligen måste räddas av gudarna".[86] Vi får här se en Aeneas som är moraliskt skyldig, de flesta i vår tid anser honom antagligen skyldig för att ha övergivit Dido, medan Vergilius "säkert avsåg att beskriva att felet låg i att han stannade så länge"[87]. Jag hoppas att de första kommentarerna som följer här kan ge en, om än liten, aning om hur Servius ser på den oerhört dramatiska och ödestyngda Bok IV.

1. At regina gravi iamdudum saucia cura

Till bok IV har Williams först en lång *Introductory note*" där han anger Vergilius' källor och jämför med personer ur dessa källor som Ariadne och Chalciope. Efter en lång inledning där Williams tar upp många olika aspekter på Didos och Aeneas' kärlekssaga, börjar Williams direkt med det första ordet *At*:

AT REGINA Williams (och många moderna kommentatorer med honom) säger att Vergilius nu inriktar sig på drottningen och att ordet AT (Och) återkommer vid viktiga och avgörande ögonblick i berättelsen.

IAMDUDUM *aut nimium, ut Terentius* (Eun.3.1.58) iamdudum te amat, iamdudum illi facile sit quod doleat, *aut iamdudum, a quo tempore vidit Aenean. Legimus enim* (I 613) obstipuit primo aspectu Sidonia Dido.

SEDAN LÄNGE TILLBAKA Antingen väldigt (länge), så som hos Terentius: "Liksom han älskar dig väldigt mycket, lika lätt kommer det att bli för honom att lida" (Enn.3.1.58) eller så länge sedan hon såg Aeneas", ty vi läser "den sidoniska Dido blev först förvånad".

> **Min kommentar**: Servius har inte fäst sig vid att *At* förekommer tre ggr i Bok IV men däremot vill han förklara ordet *Iamdudum* som inte verkar så svårt (en sammanfogning av *iam* (redan) med *dudum* (redan länge)). Kanske det hade börjat falla ur bruk på Servius' tid, en lite underlig kommentar, så väldigt länge sedan kan det ju inte vara …. Han anser detta även vara så viktigt att han som ytterligare

[84] Dryden, *Works*, 1889.
[85] Donatus, Aelius, *Vita vergiliana*, texten utgiven av Brummer (1912) och översatt till engelska av Wilson-Okamura (1996).
[86] Pease, sid. 4.
[87] Pease, sid. 45.

förklaring hänvisar till ett citat från Ennius. Den store skalden Ennius skrev ett nationalepos cirka år 200 f.Kr., omfattande hela Roms historia från Aeneas' ankomst till sin egen tid. Från detta verk har Vergilius naturligtvis hämtat stor inspiration, och det var dessutom det första romerska verket författat på hexameter.

SAUCIA *hinc subiungit vulnus alit, et bene adludit ad Cupidinis tela, ut paulo post ad faculam,* et caeco carpitur igni. *nam sagittarum vulnus est, facis incendium.*

SÅRAD till detta tillfogar han ”hon göder såren” och han gör väl i att hänvisa till Cupidos pil, liksom lite senare till en liten fackla: ”och hon förtärs av en blind eld”. Ty ett sår kommer från pilar, elden från facklor.

CURA AMORE ab eo quod cor urat, ut *Veneris iustissima cura* (10:132) item *mea maxima cura* (1.678).

KÄRLEKSKVAL av det som bränner hjärtat, så som i ”Venus' mest välmotiverade kärlek” *(*en farmoders omsorg kanske, övers.anm.*)*. På liknande sätt ”min största kärlek (omsorg)”.

Williams säger om orden pil och fackla att bilden är mycket vanlig i denna bok och att *cura* i betydelsen av *the lover's anxious suffering* finner vi i andra poetiska verk, så t.ex. i Catullus' Ariadne.

Min kommentar: Servius ger en förnumstig förklaring till de poetiska orden pil och fackla som Vergilius valt för att visa hur Dido är till mods. För att förklara det svåra c*ura*, som har ett otal betydelser, tar han till två referenser till hur Vergilius använder ordet längre fram i *Aeneiden*. Anne Rogerson har ett kapitel om ordet. I kapitlet om Ascanius och Cupidodiskuterar hon även *mea maxima cura* eftersom det kan betyda omsorg, men även kärlek, ja även erotisk sådan. [88] I samband med Venus' känsla för Ascanius väcker det forskarnas nyfikenhet att gissa vad Vergilius menade. Även Williams påpekar att ordet *cura* är svårt.

2. vulnus alit venis, et caeco carpitur igni.

VULNUS ALIT VENIS *quia per venas amor curtis sicut venenum; inde dictum* fallasque veneno (I 688) *item* longumque bibebat amorem (I 749).

HON GÖDER SÅRET I SINA VENER eftersom kärlek flyter genom venerna så som gift (*venenum*) gör; sålunda finner vi ”lura henne med gift” och på liknande sätt ”drack långa klunkar av kärlek”.

[88] Rogerson, Anne, Virgil's Ascanius: Imagining the Future in the Aeneid, Cambridge Classical studies, 2017.

Williams: Översätter *nourishes her wound with her life-blood* och att detta betyder att såret aldrig ges chans att läkas, vilket ju är fint och så säger han att *vulnus* (sår) förekommer även i IV 67.[89]

> **Min kommentar**: Vi ser här Servius' vana att ofta hänvisa till andra delar av *Aeneiden*. Vi blir då medvetna om inte bara orden i lemmat utan även om hela verket. Av de många översättningarna, även den hos Williams, ser vi att latinet, särskilt i poesi, kan översättas på oändligt många sätt och ge fritt spelrum för en översättares egen poetiska förmåga. Den vackra översättningen *drunk large draughts of love*, har jag hämtat från ett verk från 1770[90] medan Björkeson översätter "långsamt dricker kärlekens gift" (men Björkeson är sällan ordagrann, därför använder jag endast hans dock poetiskt fullödiga översättning sällan).

CAECO CARPITUR IGNI *agit Vergilius ut inventas frangat declamationes, ut hoc loco rem dixit sine declamatione; unde Ovidius* quoque magis tegitur, tanto magis aestuat ignis (Met 4.65) *caeco ergo igni* validiore, *cuius natura est ut compressus magis convaescat*.

HON FÖRTÄRS AV BLIND ELD Vergilius försöker begränsa ihåligt deklamerande retorik, så som i detta ställe, där han säger saken (enkelt) utan åthävor; sålunda Ovidius "ju mera elden döljs, desto mera flammar den upp". *Caeco* (betyder) alltså av en "ganska kraftig" eld, vars egenskap det är att då den undertrycks tillväxer den kraftigt.

Williams översätter "*is consumed by a fire she keeps hiddden*" och har tre jämförelser, med Apollonius' Medea, med *Aeneiden* 3.296, en rad ur Propertius (3.5.3) samt rad 32 längre fram.

> **Min kommentar:** Servius tänker sig in i hur Vergilius arbetar. Anger att Vergilius försöker ha en sober stil, ett understatement ger mera effekt, säger Servius. Och ger ett exempel, denna gång ur Ovidius. Servius växlar mellan exempel från den antika klassiska litteraturen och exempel från Vergilius själv, antingen ur *Aeneiden*, men även från Eclogues och Georgica.
> Williams anser lemmat intressant och översätter själv samt har kanske just därför denna gång ännu flera referenser än Servius men för övrigt ingen kommentar.

3. Multa viri virtus animo, multusque recursat

MULTA VIRI VIRTUS ANIMO *bene mediam se facit praebere Didonem inter regalem pudorem et amoris inpulsum. simulat enim se virtutem mirari, cuius pulchritudine connovetur.* multa *autem* virtus *figurate dixit*; nam ad numerum transtulit quod es quantitatis.

---

[89] Där översätter Björkeson: I barmen växer det tigande såret.

[90] *Works of Virgil translated into English Prose, as near the original as the different Idioms of the Latin and English language will allow, For the use of schools as well as of private gentlemen*, Edinburgh, 1791.

MANNENS MÅNGA DYGDER … I HENNES SINNE Dido låter sig väl presenteras mellan kunglig kyskhet och kärlekens drift. Hon låtsas beundra dygden hos den vars skönhet (framför allt) rör henne. Vergilius säger även *multa* (många dygder) och överför här ett adjektiv som vanligtvis används för (att ange) antal till (att ange) mängd.

Williams säger om vers 3 och föjande: Observera att Dido, själv en drottning och rörs såväl av Aeneas' egenskaper som av hans utseende. Han jämför med beskrivning av Medea som endast minner sig Jasons visuella egenskaper.

> **Min kommentar:** Servius berättar för oss vad Dido tänker, att hon inte är ärlig med sig själv. Det kunde vara en lämplig kommentar inför skolpojkar som ännu inte blivit vuxna utan en förälskad kvinnas beteende måste förklaras. Sedan kommer en grammatikförklaring. Williams däremot hyser inget tvivel på det Dido säger, att hon är imponerad av Aeneas' koppling till gudarna, Williams tror inte Dido om att vara falsk i denna versrad, om att lura sig själv. Williams jämför med hur Medea i Apollonius 3.296 reagerar i liknande situation. Williams har ett annat angrepp på dikten än Williams.

RECURSAT *bene frequentativo usus est verbo in frequenti amantis cogitatione.*

ÅTERKOMMER OFTA Väl använder han (Vergilius) ett frekventativt verb för att beskriva den älskandes ständigt återkommande tankar.

> **Min kommentar**: Servius säger till eleverna att se att verbet är frekventativt och säger att Vergilius använder detta verb på ett passande sätt.

4. gentis honos: haerent infixi pectore vultus

GENTIS *non Aeneae, ut si velut excusatio, sed Dardani a numinibus aut Veneris.*
INFIXI PECTORE VULTUS *tale et illud est* illum absens absentem auditque videtque (83)

AV HANS ÄTT Inte Aeneas' ätt för det vore att hon urskuldade sig, utan Dardanus' ras, som tillhör gudarna eller Venus' ras.
HANS YTTRE ANLETSDRAG ÄR INPRÄGLADE I HENNES BRÖST Det är som i "Frånvarande ser och hör hon honom som är frånvarande".

> **Min kommentar**: Även här har Servius en åsikt om vad som ligger bakom Didos tankar. Han läser avsnittet som att Dido egentligen framför allt är intagen av Aeneas' skönhet, av hans erotiska dragningskraft, men döljer detta för sig själv genom att hänvisa till hans övriga egenskaper, som att han är av ädel ätt. *Excusatio* är egentligen en juridisk term ur retoriken, men Servius använder den här i icke-juridisk mening. Den används när den anklagade erkänner dådet men anger förmildrande omständigheter om ursäkt för det. Dryden översätter vackert: *His words, his looks, imprinted in her heart*. Williams har ingen kommentar.

5. verbaque, nec placidam membris dat cura quietem.

PLACIDAM MEMBRIS DAT CURA QUIETEM *aut penitus quiete caruit, ut* placida *epitheton sit quietis, aut habuit quidem quietem, sed non placidam, id est, turbatam somniis; unde et ipsa paulo post* quae me suspensam insomnia terrent (9).

INTE HELLER GER KÄRLEKSBEKYMMER STILLA VILA ÅT HENNES LEMMAR antingen saknar hon helt vila, så att ”stilla” blir ett epitet till vila, eller så hade hon faktiskt vila, men inte stilla sådan utan störd av drömmar; därför säger hon lite senare ”vilka hemska drömmar håller mig vaken”.

> **Min kommentar**: En berömd kommentar där Servius verkligen försöker bena ut vad Vergilius egentligen menar (komma med en egen exeges). Egentligen förebådar den vers 9 som det refereras till allt det hemska som kommer att hända när Dido ger efter för sina känslor till Aenas, alltså ger den läsaren hemska aningar. Williams säger inget för hans kommentarer är alltid nyktrare. Servius använder en term ur grekisk grammatik, *epitheton* (epitet), hans bildning innehåller även grundläggande sådan i grekisk kultur. Williams refererar sällan till grekiska termer eller grekisk språklära.

6. Postera Phoebea lustrabat lampada terras,

POSTERA PHOEBEA LUSTRABAT LAMPADA TERRAS … AURORA *circumlocutio orientis dei – secondum enim et tertium librum Aeneas per noctem convivio Didonis narraverat – licet, ut supra diximus (ad I 223) Vergilius ista quae per naturam necesse est fieri plerumque contemnat.*

DEN ÅTERVÄNDANDE EOS UPPLYSTE NU MED PHOEBES LAMPA JORDEN Omskrivning för soluppgången – Aeneas hade under Didos gästbjudning berättat den andra och tredje boken under natten – men, som vi sade tidigare (till I 223) ringaktar (förbigår) Vergilius ofta sådant som av nödtvång sker i naturen.

Williams: Översätter vackert hela satsen: *The next day’s dawn was moving over the earth with Phoebus’ torch*. Han manar oss att jämföra *Phoebea lampas* med Aeneiden III 637, som lyder *Phoebeae lampadis instar*[91]. Phoebus användes av klassiska författare som namn på solguden.

> **Kommentar:** Servius ger Vergilius en släng och säger att han ofta ”förringar sådana naturfenomenen som faktiskt äger rum i naturen”. Han menar nog att Vergilius tar hjälp av naturfenomen endast när de passar hans poetiska

[91] Lik Phoebus’ fackla

intentioner! och så uppfattar det även Pease och andra forskare. Williams hänvisning (till III 637) är tagen från Pease. Denne uttalar om detta *Phoebeae lampadis instar* tesen att det rör sig om en meteor (vacker tanke..). [92] Williams' pedagogiska metod är ofta att helt sonika översätta den sats som han tror kommer att bereda studenten svårigheter.

7. umentemque Aurora polo dimoverat umbram,

UMENTEMQUE UMBRAM *quia nox omnis umida est, ut* noctis lentus non deficit humor. (G I 290) *et nihil interest utrum umbram an noctem dicat; nox enim umbra terrae est, ut supra* involvens umbra magna terramque polumque. (II 251) *est etiam hysteroproteron in sensu; Aurora enim solem praecedit.*

OCH DEN FUKTIGA SKUGGAN Eftersom hela natten är fuktig som i ”fukten tar inte bort de klibbiga nätterna” och säger att det inte finns någon skillnad när han säger skugga eller natt; ty natten är jordens skugga så som tidigare sagts: ”sveper in både jorden och himlen i en stor skugga”. Och det är även ett *hystero proteron* till betydelsen här eftersom Aurora (i själva verket) kommer före solen.

Min kommentar: Därefter tar Servius upp en retorisk figur, hystero proteron (”omkastning”) och pekar på det ologiska i att solen kommer före soluppgången men detta är något som forskare säger är tillåtet i namn av ”konstnärlig frihet”. Den ordentlige pedagogen Servius tycker att det måste nämnas för att inte eleverna ska bli förvirrade.

8. cum sic unanimem adloquitur male sana sororem:

CUM SIC UNANIMEM *de re pudenda locuturam parum fuerat sororem eligere nisi etiam unanimem. dicimus autem et* unanimus *et* unanimis, *sicut* inermus *et* inermis.

NÄR HON SÅLUNDA (talar till) SIN SYMPATISERANDE (syster) Det vore inte passande för henne när hon skulle tala om ett skamligt ting att välja en syster, om denna inte även sympatiserade med henne. Vi säger emellertid både *unanimus* och *unamimis* liksom *inermus* och *inermis*.

MALA SANA *non plene sana, amore vitiata;* male *enim plerumque* non, *plerumque* minus *significat sicut* ve *ut* vecors, vesanus. *quamquam* male *et* perniciose *significat, ut Lucanus* sic male deservit (BC 9.310).

(SOM ÄR) FRÅN SINA SINNEN inte helt frisk, fördärvad av kärlek; ”knappast” betyder ofta ”nej”, och ofta ”mindre” liksom (förstavelsen) *ve-* som i *vecors* (galen), *vesanus*

[92] Pease, A. S., 1935.

(vanvettig) fastän *male* även betyder ”fördärvlig” som Lukanus i ”så fördärvligt gav han sig iväg”.

Williams: *Unanimem sorerem* betyder älskade syster säger Williams och att hon motsvarar Medeas syster Kalkiope hos Apollonius.

> **Min kommentar:** Servius har åter igen en psykologisk förklaring till varför Dido gör det hon gör, medan Williams nästan aldrig har denna typ av *explicatio* utan håller sig striktare till sakfakta. Pease nämner att *unanimam* endast används om släktingar. Lucanus var författare till ett stort historiskt verk, Bellum Civile, om inbördeskriget mellan Caesar och Pompejus, mera känt som Pharsalia eftersom skildrade slaget vid Farsálos.

9. ”Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!”[93]

INSOMNIA TERRENT *et* terret *et* terrent *legitur. sed si* terret *legerimus,* insomnia *erit vigilia; hoc enim mairoes inter vigilias et ea quae videmus in somnis interesse voluerunt, ut* insomnia *generis feminini numeri singularis vigiliam significaret,* insomnia *vero generis neutri numeri pluralis ea quae per somnum videmus, ut* (6.896) sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes. *sciendum igitur quia, si ”terret” dixerimus, antiqua erit elocutio;* insomnia *enim, licet et Pacuuius et Ennius frequenter dixerit, Plinius tamen exclusit et de usu renovit. Sed ambiguitatem lectionis haec res fecit, quod non ex aperto vigilasse se dixit, sed habuisse quietem inplacidam, id est somniis interruptam, ut intellegamus eam et insomniis territam et propter terrorem somniorum vigilias quoque perpessam.*

DRÖMMARNA FÖRSKRÄCKER och det förekommer (i manuskripten) i både ental och flertal. Ty om vi läser *terret*, i ental, då måste *insomnia* vara i ental och betyda vakenhet. Våra förfäder ville göra skillnad mellan vakenhet och det vi ser i sömnen, så att *insomnia* när det är ett substantiv i femininum singular då betyder det vakenhet, men när det är ett substantiv i neutrum pluralis då är det det som vi ser i sömnen, såsom i ”falska drömmar sänder manerna till världen”[94] Därför måste vi förstå att om vi säger *terret* är det ett äldre sätt att tala; även om både Pacuvius och Ennius ofta använde *insomnia* som ett substantiv i singular. Plinius uteslöt det och förbjöd att använda det. Men detta har skapat en tvetydig läsning, för hon sade inte öppet om hon hade vakat, men att hon hade haft en orolig vila, dvs. en vila som avbröts av drömmar, så att vi kan förstå att hon både var förfärad av sina drömmar och på grund att drömmarnas hemskhet även stod ut med vakenhet.

Williams: ”*Oh the dreams which frighten my distracted heart*” översätter Williams och säger att det är en översättning av Medeas ord i Apollonius verk. Nämner att Servius känner till en

---

[93] Björkeson: Anna, hemska drömmar har fyllt mitt inre med oro.
[94] Övers. enl. Björkeson.

läsning *terret*, i vilket fall *insomnia* skulle ha betytt sömnlöshet men att det måste betyda drömmar (alltså plural) eftersom parallellen till Medea är så frapperande.

> **Min kommentar:** Både Servius och Williams anser det vara viktigt att undersöka om det rör sig om drömmar eller Dido är sömnlös. Dramat börjar spelas upp alltifrån början av Bok IV, som i en spännande deckare. Servius är dock mera utförlig med sin förklaring om detta. Det psykologiska i händelserna triggar honom och det är ju så en god pedagog ska vara i klassrummet, göra ämnet spännande för sina elever. Williams mest intresserad av att jämföra med Medea. Han vill visa på att Vergilius måste ha haft Media inför sin blick när han skapade sin Dido, fastän hon är en helt annan slags kvinna.

10. Quis novus hic nostris successit sedibus hospes,

NOVUS magnus, ut *Pollio et ipse facit nova carmina* (E III 86).
SÄLLSAM stor, som ”och även Pollio gör sällsamma sånger”.

QUIS … SUCCESSIT SEDIBUS *ut* succedoque oneri (II 723) *et* succedunt tecto (II 478).
VEM HAR KOMMIT IN UNDER VÅR BONING som i ”jag dukar under bördan” och ”de slungar (facklor) under taket”.

Williams: Säger att *Quis* här liksom *quae* och *quam* tidigare är *exclamatory*.

> **Min kommentar**: Servius ger förklaring på ett ord samt på formlära och Williams på formlära. Williams bygger sin förklaring på ett resonemang vi finner hos Pease[95], att *quis* måste vara ett demonstrativt pronomen, uttrycka att Dido ropar till, alltså inte ett interrogativt pronomen.

11. quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis!

QUEM SESE ORE FERENS *ut (*I 613*)* obstipuit primo aspectu sidonia Dido *et* (1.589*)* namque ipsa decoram caesariem nato genetrix lumenque iuventae

VEM SÅ ÄDEL TILL SIN GESTALT som i ”Dido förundrades vid första anblicken” och ”ty modern själv hade (förlänat) sonen vackert lockigt hår och ungdomens strålande glans.”

QUAM FORTI PECTORE ET ARMIS *ut etiam ab Ilioneo audierat dicente* (I 545) nec bello maior et armis *sane subaudis* est. *Et bene virtuti commemoratione excusat supra dictam pulchritudinis laudem.*

[95] Pease, 1935.

OCH TILL MOD OCH VAPEN (KRIGISKA DÅD) så som hon även hade hört sägas från Iloneos: ”eller större i krig och bragder”[96], naturligtvis måste vi underförstå ”är han”. Och när hon nämner hans mod, rättfärdigar (ursäktar) hon på ett klokt sätt *(bene*) det beröm hon tidigare gav honom för hans yttre skönhet.

Williams: ”*What distinction he has in his looks, what courage and martial prowess*” och diskuterar en forskares tro att *armis* betyder axlar men ”i ett tvetydigt fall som detta är regeln att man tar det som är det enklaste”. Och så tycker han att Servius har en bra anmärkning och citerar den (se ovan, *Et bene virtuti*…).

> **Min kommentar:** Servius har referenser till *Aeneiden*s första bok där Dido först ser eller hör talas om Aeneas. Han har också en ”psykologisk förklaring” och för en gångs skull uppskattar Williams den och till och med citerar den… Själv har Williams sällan den typen av förklaringar utan antingen språkliga, historiska eller refererar till Apollonius, andra ställen i *Aeneiden* eller äldre engelska diktare (mest Milton och Spenser).

Här avslutar jag mina kommentarer och översättning av Servius. Tiden räcker inte till för mera, detta var drygt nog för en enkel kandidatuppsats. Jag hoppas dock att en viss insikt i de båda kommentatorernas sätt att kommentera har bibringats läsaren. Själv har jag lärt mig mycket och kommer även att ha kommentarerna med mig som en slags följeslagare vid framtida läsning av Vergilius.

5. SAMMANFATTNING OCH SLUTSATS

Vi har följt bakgrunden till **Servius’ kommentarer** genom att läsa om hur viktig *Aeneiden* var för den romerska självkänslan och varför den skulle läsas av alla bildade romare, ja, redan av grammatikerskolornas unga elever. Vi har läst om hur dessa skolors undervisning gick till och om grammatikerns viktiga roll genom århundradena men kanske särskilt viktig nu när det romerska riket börjar invaderas av den kristna kulturen och den antika kulturen inte står lika klar och tydlig för var och en som tidigare.

Beträffande **R.D. Williams** har vi fått prov på sådant som han ansåg vara viktigt att förmedla till oss moderna människor som stöd för vår förståelse av verket. När vi nu ska sammanfatta kan det vara viktigt att först och främst framhålla att de båda kommentatorerna verkar inom sinsemellan helt olika traditioner.

Till att börja med Servius. Vi kan placera honom i sin tids tradition som bygger på den stränga ordningen i grammatikerskolorna och som förhöll sig i stort sätt oförändrad genom århundradena fram till det romerska rikets upphörande.

Denna tradition är något som vi även med fördel kan ta del av i Macrobius’ verk *Saturnalia* som skrevs några år efter det att Servius’ kommentarer blev till. Vi har tidigare sett att

[96] Björkesons översättning.

Saturnalia handlar om en grupp bildade icke-kristna romare som Macrobius låter samlas för ett några dagars samtal om olika lärda ting under firandet av den stora Saturnus-festen i slutet av december, *Saturnalia*. Verket kan beskrivas som en blandning, ett ”potpurri”, av olika slags lärda ämnen. Varje fiktiv person (som Macrobius dock hämtat ur verkligheten) åläggs att svara för det ämne som han är expert på. Praetextatus talar om religion, Symmachus om Vergilius’ elegans, Eustathius om Vergilius’ filosofiska tankar och sist men inte minst har vi den helt unge Servius som får kommentera särskilt svåra avsnitt i Vergilius.

Det är alltså en tradition där olika ämnen som ingår i den stora klassiska kulturen undersöks och visas behörigt intresse, så som de gjorde i levande livet. Den bildade romaren känner sig som arvtagare till en klassisk kultur, som förstås som en både poetisk och religiös tradition som han måste bevara och vårda väl i en omgivning där den sakta framryckande kristendomen utgör ett hot. E. Sihler skriver att det fanns *two distinct periods of Renascence in the Imperial Era, one the movement marked by the striking personality of Hadrian (…) and the other that of Julian and after Julian in the post-Constantine times*.[97]

Det är genom denna entusiasm för den klassiska traditionen och vi kan förklara Servius’ egen iver och idoghet när det gäller att förklara allt han vet och som han kan hitta i tidigare litteratur och i tidigare kommentarer av den romerska antikens kultur och samtidigt bidra till att bevara det latinska språkets renhet och korrekta bruk. Han var, liksom de andra kultiverade romarna inom sin tradition, förespråkare för norm *(ratio*) och analogi, trodde att det var dessa två koncept som styrde ett gott språkbruk. De två andra föregångsfigurerna under hans tid, Symmachus och Macrobius, vårdade sig om ett utsökt språk, men detta, säger Cameron, var inte något som kom för dem naturligt, utan grundade sig på noggrann läsning av den latinska litteraturen och flitiga besök i biblioteken[98].

Gång på gång genom hela *Commentarii* hänvisar Servius till stycken ur litteraturen eller ur Vergilius’ egna verk som påminner om innehållet i lemmat, och dessa är hans stöd för bevisning av det normativa latinet. Även mytologin tjänar detta ändamål. Det är inte religion han lär ut, utan de mytologiska hänvisningarna tjänar åskådningen av texten, *constitutes a quarry for anecdotes, elegant phrases and choice archaisms*. Servius anger inte *hur* Vergilius använder myten, han berättar hela historien. De mytologiska berättelserna (och han har en sådan för nästan varje person, plats och t.o.m. växt som Vergilius nämner) använder han som en pinne där han behändigt hänger upp sin egen kunskap i mytologi. [99] De utgör *derivative compilations*[100], säger Cameron. Inget religiöst intresse kan spåras här utan Servius’ enda drivkraft är den som en god grammatiker bör ha, nämligen att bedriva språklig undervisning och göra detta så grundligt och åskådligt som möjligt.

Det är alltså en mycket viktig roll som grammatikern hade. Han skulle skydda ”de lingvistiska, geografiska och sociala gränserna för eliten i Rom”[101] och ge utbildning i det ämne som var

[97] Sihler, Servius the Commentator of the Aeneid and Some of His Predecessors. In Two Parts—Part I The New York Latin Leaflet, Vol. 6, No. 143 (Mars, 1906), sid. 1-3.
[98] Cameron, Alan, 2011.
[99] Cameron, Alan, 2011.
[100] Ung. ”Härledande sammanställningar”.
[101] Kaster, R., 1988.

det viktigaste för dem som eftersträvade höga positioner i det romerska samhället, nämligen det klassiska latinet och dess grammatik och uttrycksform. Och allt detta inom en tradition som funnits sedan före Augustus' tid men som nu fick ännu kraftfullare uttryck, då den romerska eran tycktes närma sig sitt slut. Vilket den också gjorde år 476 ”då romarriket upphörde att existera och medeltiden inleddes”.[102] Fram till dess med början i den konstantinska tiden levde de båda kulturerna sida vid sida, den klassiska antika och den kristna, och den senare berikades i hög grad av den förra.[103] Att Augustinus ser sig föranlåten att klaga på guldålderns författare hindrade honom inte från att ta till sig och lära av deras stil. Att han talade nedsättande om t.ex. Vergilius' *Aeneid* var snarare på grund av det hot denna kunde utgöra genom sin överlägsna kvalitet och det intryck den gjorde på tre- till fyrahundratalet då Vergilius verk helt genomsyrade samhället och ansågs ”ofelbar” (*sacrorum peritus*). Även Ambrosius var medveten om faran men reagerade smart genom att *outdo the pagan orator at his own game*, dvs. överträffade Vergilius och fyllde sina predikningar med *encomiastic tropes* (ung. ”lovprisande liknelser”).[104]

För vår gode Williams är emellertid ledstjärnan när han undervisar oss moderna människor i Vergilius *Aeneid* begreppet intertextualitet. Intertextualitet är ett modernt, ja vi kan säga postmodernt, koncept och ”anger mer emfatiskt än förut att all dikt är inbäddad i en mångfasetterad litterär tradition”.[105] Vidare förklarar Nationalencyklopedin: ”(…) med intertextualitet hävdas mera generella anspråk, som ger studiet en i viss mån ny inriktning: det enskilda diktverket ses principiellt som inbegripet i en, medveten eller omedveten, dialog med andra texter. *Här bortser man mer eller mindre från diktarens biografi*[106]*, liksom från textens bakgrund i en bestämd 'verklighet'*”.[107] (min kursivering) En annan en aning raljerande beskrivning hämtar jag ur en introduktion till litteraturteori: *Recent theorists have argued that works are made out of other works made possible by prior works which they take up, repeat, challenge, transform. This notion sometimes goes by the fancy name of 'intertextuality'*.[108]

Men det moderna konceptt intertextualitet är inte något löjligt utan liksom alla litteraturvetenskapliga eller lingvistiska teorier kan det tillföra oss något i läsupplevelsen som vi inte hade dessförinnan. Och det är denna starkare läsupplevelse som Williams vill ge oss. Genom att placera *Aeneiden* i denna tradition, visa hur *Aeneiden* överallt omges av referenser till *Illiaden* och *Odysséen* blir den något allomfattande som sträcker sig utöver Italiens gränser till att omfatta även Grekland med dess rika kultur och allt vad denna har av rik mytologi och historia. Förutom till Homeros' verk vimlar det hos Williams av allusioner till framför allt Apollonius och finner att Vergilius måste ha studerat dennes Medea och gjort henne till

---

[102] Wikipedia under ”Romerska rikets fall”.
[103] Sihler, 1906.
[104] Cameron, Alan, 2011.
[105] Nationalencyklopedin, jag läser orden ”mer emfatiskt än förut” som så att tidigare författares hänvisning till äldre föregångare inte lyder under den moderna termen ”intertextualitet”, eftersom det moderna litteraturvetenskapliga och lingvistiska begreppet innebär så mycket mer än den antika retorikens *aemulatio* och *imitatio* och frekventa hänvisning till äldre källor, men saknar tillräcklig kunskap i dessa vetenskaper för att avgöra sanningshalten i detta.
[106] Diktarens ”biografi” är ett modernt sätt att säga ”diktarens livserfarenhet”.
[107] Nationalencyklopedins vidare utläggning om konceptet *Intertextualitet*.
[108] Culler, Jonathan, *A short introduction to Literary Theory*, Oxford University Press, 1997.

avstamp för sin utformning av Dido som dock blir en helt annan typ av kvinna. Ofta hänvisar Williams till andra stora diktare, till Catullus och Propertius och andra.

Den postmodernistiska traditionen Intertextualitet inbegriper läsaren i ett stort hav av relationer som funnits där långt före verket i fråga. *The reader moves outwards from the work's apparent structure into the relations it possesses with other works…* Verket är inte längre något som direkt ansluter sig till den fysiska världen, inte något skapat i författarens huvud som hans egna ursprungliga tankar, utan *a space where potentially vast numbers of relations co-exist*.[109]

De två kommentatorerna följer alltså – så som var att vänta – två olika traditioner, var och en sprungen ur den egna tiden och var och en utifrån ett annat behov. Vi kan också tillägga på ett mera elementärt plan att det förstås råder en mycket stor skillnad mellan de båda pedagogerna genom vars och ens position. Servius var en lärare som verkade i det fysiska rummet och som skrev ner själva undervisningen! Han var den fysiska läraren[110] och kommentarerna syftar till att lära ut *Latinitas* – ett i alla avseenden korrekt latin. Williams å sin sida var *Professor of Classics* vid ett nutida engelskt universitet och skrev den lärobok som här behandlas utifrån ett annat syfte.

Servius' metod är därför att minutiöst gå igenom nästintill varje ord eller uttryck och sätta det under sin lupp för att därefter kommentera dem, ofta med hänvisning till exempel ur litteraturen, när antingen Vergilius själv eller en annan klassisk författare använt det. Dessa referenser är ägnade att hjälpa oss att förstå ordet, anser han. Och tjänar till att vidga elevens vetande och grepp om romersk litteratur och kultur, vilket även de omfattande mytologiska förklaringarna bidrar till.

Servius själv kände emellertid till de flesta av guldålderns diktare, även de som gått oss förlorade, och – något som tidigare grammatici inte kunde göra – även silverålderns. Så var han också exceptionellt lärd och med pedagogisk iver refererar han i nästan varje kommentar till Vergilius själv eller till någon eller några av de andra. Just för att de är ovanliga och okända (inte ens hans kolleger hade väl alla läst *Aeneidens* sjunde och tolfte bok?) väcker de elevens intresse, hjälper alltså till förståelse, samtidigt som de får honom att vidga sitt vetande och sin lärdom.

Den moderna latinprofessorns undervisning bidrar inte till att "hålla samman samhället" utan vill framför allt till att vara till hjälp och inspiration för en blivande yrkesgrupp (latinlärarna), som i sin tur ska förmedla ett visst slag av bildning som visserligen ingår i ett samhälles allmänna kulturella struktur men inte har någon avgörande betydelse för detta samhälles bestående och bevarande. Kommentarerna blir följaktligen av ett annat slag och latinprofessorn som författar dem är en specialist inom ett mycket begränsat ämne. Nog så viktigt ämne om vårt samhälle vill bevara klassisk bildning och dettas historiska kontinuitet, men slutligen inte något som berör samhällets funktion, så som det gjorde under senantiken.

---

[109] Saussure, de F. , *Course in General Linguistics,* 1974.
[110] Kaster, R., 1988.

I själva inledningen til läroboken tar Williams på ett föredömligt kortfattat men tydligt sätt upp ämnen som Vergilius liv, Vergilius och Augustus, Legenden om Aeneas, *Aeneidens* källor, Innehållet i korthet, Hexametern och till sist Manuskripten till *Aeneiden* och de antika kommentatorerna. Han säger sig vilja förklara inte bara *vad* Vergilius sade utan även *varför* och *hur*. Williams undervisar studenter för vilka latinet är ett främmande språk. De har kämpat sig igenom några år av latin och tillägnat sig kunskap i formlära och skaffat sig ett grundläggande ordförråd. De ovanliga ord som Vergilius använder i sitt diktverk har de ofta aldrig sett och när formlärans struktur i dikten blir för svår ger Williams dem hela meningen översatt på engelska. Och när han tar exempel från de största poeterna i den engelskspråkiga litteraturen gör han detta mycket medvetet: *I have quite frequently quoted imitations and similarities of diction from English poets, especiall from Spenser and Milton, because this can illuminate the literary impact of the Virgilian passage.*[111]

Servius undervisar alltså pojkar som har latinet som modersmål. Trots detta finner de *Aeneiden* svår. Servius hjälper dem att undanröja svårigheterna och väjer inte för något. Hans uppdrag är att eleverna ska kunna förstå allt. Hans kommentarer omfattar såväl versens enklaste delar när något ord fallit ur bruk eller formen är ovanlig (eller kanske felaktig i det ”*standard Latin*” som är hans rättesnöre, han drar sig inte för att tillrättavisa Vergilius i dylika fall och klaga på arkaiserade ord etc.). När en eller flera verser kräver en längre uttydning – en *exeges* – så ger han den. Ofta genom att hänvisa till liknande fall från de stora romerska diktarna som eleverna ofta inte har läst eller ur andra delar av *Aeneiden* (som de kanske inte heller känner till). Ur dessa kan eleven sedan själv dra sin slutsats och ge sitt eget svar på frågan som den besvärliga versen innebär (det som benämns med ett fackord, *questio*).

Servius tänker sig gärna in i personernas psykologi. Vi märker detta särskilt väl i den fjärde boken där han omfattar Dido med nästan samma stora ömhet och intresse som Vergilius gjorde. Därvid tänker han kanske på sina elever, att de genom att ledas in med varsam hand i hur Dido kan antas resonera, i Didos bevekelsegrunder och kamp med sig själv, kan komma berättelsens spänning ännu närmre och bli motiverade till studiet av latin genom det litterära verket. Han är ju framför allt en fullfjädrad pedagog, som inte bara undervisade i klassrummet i sin grammatikerskola, utan även satte sin undervisning på pränt för sin egen tid och för eftervärldens fromma. Williams vill också ge bakgrunden till personernas handlande, men gör det inte som Servius, versrad efter versrad, utan i en några sidor långa sammanfattningar före genomgången och de knapphändiga kommentarerna. Hans kommentarer gäller sedan i ringa grad grammatik, som hans studenter tydligen anses kunna, eller deras fysiska lärare kunna bena ut, utan behandlar istället företeelser som professor Williams, den store Vergiliuskännaren, anser intressanta att peka på, och som han vill förmedla till studenten som har denna lärobok i sin hand.

Till slut kan vi när vi jämför de två kommentatorerna inse att en viktig skillnad är att Servius hade ett tydligt syfte som var större än att bara undervisa. Han var själv inte kristen men levde i en övergångstid mellan antiken och en nyare tid när kristendomen mer och mer fick

[111] Williams, 1972.

övertaget. När vi ser till det stora kommentatorverk han skapade kanske kan vi kanske sätta viss tilltro till vad E.H. Sihler år 1906 i sin beundran för Servius sade: Att dennes främsta syfte torde ha varit att hjälpa Vergilius att förhärliga Augustus och påminna om ”*the essence and greatness of ancient Rome*”[112]. Ett sådant sublimt syfte har naturligtvis våra nyktra och inte-ta-till-stora-ord-benägna tids kommentatorer inte. De kan visserligen diskutera om Vergilius var propagandist för Augustus eller ej, men förhåller sig i övrigt snarare neutrala och svala till Vergilius epos, vars poetiska och kulturella och prosodiska kvaliteter de dock erkänner till hundra procent (och vem skulle kunna låta bli att göra det?).

I denna lilla studie har jag önskat jämföra hur kommentarerna hos Servius respektive en framstående modern Vergilius-kännare och filolog skiljer sig åt, med tyngdpunkten dock lagd på Servius. Detta är en empirisk studie med ett mycket begränsat omfång. Eftersom jag vid sidan om själva jämförelsen presenterar en ganska omfattande beskrivning av Servius’ verk och hans tids grammatikundervisning kan denna uppsats kanske ändå tjäna som en liten aptitretare i ämnet. Kanske vi när vi läser den ändå kan komma denne store *grammaticus* lite närmare och själva göra oss en viss uppfattning om honom och hans verk. På grund av sin bildning och vilja att som nitisk pedagog förmedla denna förtjänar han vår aktning och vårt beröm. Även Williams har vår stora aktning med sin intelligenta och inkännande lärobok som hjälper oss att uppskatta ett av de största litterära mästerverk som någonsin skapats.

*

[112] Sihler, Servius the Commentator of the Aeneid and Some of His Predecessors. In Two Parts—Part I The New York Latin Leaflet, Vol. 6, No. 143 (Mar. 12, 1906), pp. 1-3.

7. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Ahlberg, Axel W. et alia, Norstedts latinsk-svenska ordbok, 2004.

Archibald, Elizabeth P., Dickey, Eleanor et alia, *Learning Latin and Greek from Antiquity to the Present*, Cambridge University Press, 2015.

Brown, Peter, *The making of late antiquity*, Harvard University Press, 1978.

Cameron, Alan, *The Last Pagans of Rome*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2011.

Comparetti, Domenico, *Vergil in the Middle Ages*, translated by E.F.M. Benecke, Swan, Sonnenschein & Co., 1895.

Conte, Gian Biagio, *Latin literature – a history*, translated by Joseph B. Solodow, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994.

Culler, Jonathan, *A short introduction to Literary Theory*, Oxford University Press, 1997.

Dionisotti, A.C., From Ausonius' Schooldays? A Schoolbook and Its Relatives, ur *The Journal of Roman Studies, Vol. 72*, sid. 83-125, 1982

Donatus, Aelius, *Life of Vergil* (*Vita Donati).* Translated by. David Scott Wilson-Okamura. 1996. Rev. 2005, 2008. www.virgil.org/vitae/a-donatus.htm.

Fowler, Dan, The Virgil commentary of Servius (ur *The Cambridge Companion to Virgil*, ed. Charles Martindale, Cambridge University Press, 1997.

Hagen, Hermann et Thilo, Georgius, *Servii grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii, vol. I et II (1881 och 1884)*(den s.k. Teubner-upplagan).

Heinze, R., *Virgils epische Technik*, Leipzig Druck und Verlag, 1903.

Jones, Peter, *Reading Virgil – Aeneid I and II*, Cambridge University Press, 2011.

Kaster, Robert A., *Guardians of Language*, The Grammarian and Society in Late Antiquity, Berkely CA, 1988.

Kaster, Robert A.,The Grammarians authority, *Classical Philology*, Vol. 75, No. 3, 1980.

Kaster, Robert A., Macrobius and Servius, Verecundia and the Grammarian's function, *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 84, Harvard University, 1980.

Kaster, Robert A., *C. Suetonius Tranquillus: De Grammaticis et Rhetoribus*, Clarendon Press, 1995.

Kaster, Robert A., Servius and Idonei Auctores, *The American Journal of Philology*, 1978.

Kenney, E.J., Clausen, V.W., The Cambridge History of Classical Literature, Vol. 2, The Age of Augustus, *Cambridge University Press*, 1982.

Löfstedt, Einar, *Roman literary portraits*, Oxford at the Clarendon Press, 1958 (kapitlet om *The cultural legacy of Antiquity*).

Löfstedt, Einar, *Late Latin*, Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, Oslo, 1959.

MacLennan, Keith, *Virgil Aeneid IV*, Bristol Classical Press, 2007.

Macrobius, Ambrosius Theodosius, *Saturnalia*, slutet av 300-talet.

McDonough, Christopher Michael, *Servius's commentary on book four of Virgil's Aeneid*, Bolschazy-Carducci Publishers Inc., Wauconda IL, USA, 2004.

Marrou, Henri, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, Paris, Le seuil, 1948, i den till engelska översatta versionen *A History of Education in Antiquity*, The University of Wisconsin Press, 1958.

Moore, John Leverett, Servius on the Tropes and Figures of Vergil, *The American Journal of Philology*, Vol**.** 12, No. 2, 1891.

Murgia, Charles E., *On relations of the Manuscripts of Servius's Commentary on the Aeneid*, dissertation: Ph. D. Harvard 1966.

Murgia, Charles E., "Why is the APA/Harvard Servius?: Editing Servius", 2004. *Paper delivered at a conference held at the Annual Meeting of the American Philological Association*, January 5, 2004, i San Francisco.

Nettleship, Henry, recension av Thilos edition i *Journal of Philology*, 10 (1882) samt "*The Ancient commentator on Virgil*", London 1881.

OLD, Oxford Latin Dictionary, online.

Otis, Brooks, *Virgil: A study in civilized poetry*, University of Oklahoma press Norman, 1964.

Pease, Arthur Stanley, *Publii Vergili Maronis Aeneidos, Liber Quartus*, Harvard University Press, 1935.

Portalen Perseus: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Serv.%20A.

Quintilianus, Marcus Fabius, *Institutio Oratoria.*

Ribbeck, Otto, *Prolegomena à Virgile* (ed. 2 1894-1895).

Rand, E.K. et alii, *Servianorum in Vergilii Carmina commentariorum editionis Harvardianae Volumen II, quod in Aeneidos Libros I et II explanationes continet*, Lancaster Press for the American Philological Association, 1946.

Rand, E.K., Is Donatus Commenary on Virgil Lost?, *Classical Quarterly*, 10 (1916) (om Donatus ägoskap till tilläggen till Servius).

Rogerson, Anne, *Virgil's Ascanius: Imagining the Future in the Aeneid*, Cambridge Classical studies, 2017.

Sainte Beuve, *Causeries du lundi*, vol. 13, Garnier Frères, 1857.

Savage, John J.H., The manuscripts of the commentary of Servius Danielis on Virgil, *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 43 (1932) sid. 77-121.

Savage, John J.H., The Manuscripts of Servius's Commentary on Virgil, *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 45 (1934), sid. 157-204.

Saussure, F. de, *Course in General Linguistics*, London Fontana, 1974.

Sihler, E.H., Servius the Commentator of the Aeneid and Some of His Predecessors. In Two Parts—Part I *The New York Latin Leaflet*, Vol. 6, No. 143 (Mar. 12, 1906).

Thomas, Emile, *Essai sur Servius* (1880).

Uhl, Anne, *Servius als Sprachlehrer, zur Sprachrichtigkeit in der exegetischen Praxis des spätantiken Grammatikerunterrichts*, Göttingen 1998.

Wheelock, Frederic, *Quintilian as Educator*, Twayne Publishers Inc., New York, 1974.

Williams, R. Deryck, *The Aeneid*, Bristol Classical Press, London, 1987.

Williams, R. Deryck, *Virgil Aeneid I-VI, edited with instructions and notes*, Bristol Classical Press, London, 2007 (första upplagan 1972).

Wilson-Okamura, David Scott, *Virgil in the Renaissance*, Cambridge University Press, 2010.

Wilson-Okamura, David Scott, artikel om Aelius Donatus i Life of Virgil, ur virgil.org

Ziolkowski, J. och Putnam, M., *The Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years* (Yale 2008).

https://www.reading.ac.uk/classics/about/class-history.aspx (om R.D. Williams)